

el tigua

★ ANTON VILLAR PONTE

ALMAS MORTAS

Número extraordinario: 50 CENTIMOS

Celtiga

NOVELA MENSUAL ILUSTRADA
FERROL

16

Direutor:

Jaime Quintanilla.

Segretario:

Fiz Álvarez do Castelo.

Administrador:

Manoel Morgado.

Gerente:

Ramón Villar Ponte.

REDAUTORES E COLABORADORES

Jaime Quintanilla, Antón Villar Ponte, Gonzalo López Abente, Manoel Lustres Rivas, Roberto Blanco Torres, Victoriano Talbo, Eugenio Charlón Arias e Manoel Sánchez Hermida, Ramón Cabanillas, Vicente Risco, Eugenio Montes, Antón Losada Diéguez, Manoel F. Barreiro, Manoel Antonio, José Castro Rodríguez, Nicolás García Pereira, Pedro Fraga de Porto, Valentín Paz Andrade

PINTORES E DIBUJANTES

Alfonso R. Castela, Camilo Díez Ealño, Imeldo Corral, Álvaro Cebreiro, Farruco Lamas, Carmelo, Bello Piñeiro, Valentín Castro, Jaime Prada.

O cartó número de CÉLTIGA publicará a novela curta

O NOVO XUEZ

do poeta Gonzalo López Abente, ilustrada pol-o pintor ferrolán Valentín Castro.

A 30 CÉNTIMOS EJEMPLAR

ALMAS MORTAS

NOVELA DIALOGADA CÓMICO TRÁXICA, EN TRES ESTANCIAS

ORIXINAL DE

A. VILLAR PONTE

Ignoro se puxen ou non con fortuna o dedo n'unha das maiores chagas aberta e sangrante na nosa terra. O que sei, que esta obra é filla do meu amore á santa nai Galiza.

Os temas que alumeo, n'un libro doutrinal non chegarían craramente á todos. Mentres que asina, en xeito de novela dialogada, drento d'un sintetismo vulgar, o mais real posibre, comprenderánnos e discutiránnos cantos me leian.

O que compre é que ninguén se sinta molesto pol-o que se dí n'esta patriótica farsada, nova, en algo do que trata, nas letras peninsulares. A esceución pode acoller á cantos queiran. Óllese, pois, cada un fronte á regra xeneral. ¡Son chegádol-os tempos de facermos enxámen de concencia tódol-os bós galegos! Y-eu dígovos que teño «americanos» na familia, e que eu mesmo fun «americano»...

O AUTOR.

FIGURAS .

DON RAMONCIÑO.—(Médico de trintacincos anos).

TIO XAN.—(Vello de satenta, aldeán e socarrón, pai de...)

LOISA.—(Rapaza de vinte anos, labrega, aguda e linda, de meixelas bermellas).

PEPE.—(Irmán de Loisa, «habanero» de cincoenta anos).

CONCHA.—(Muller de Pepe, cubana do campo, de trintaseis anos).

CHUCHIN.—(Rapaz de dezanove anos, cubano, moi precoz).

TETÉ.—(Mociña cubana, irmá de Chuchín, de dezaseis anos).

Sr. PEDRO.—(Aldeán listo e barudo, de cincoenta seis anos).

DON EDUARDO.—(Abogado, de trintaioito anos).

MANOEL.—(Mozo aldeán de vintadous anos).

PANCHO.—(«Habanero» de trinta anos).

PAULOS.—(Aldeán de vintaoito anos, qu'estivo na América).

RAFAEL.—(Home desarranxado no vestire, de xeito probe, qu'andivo tamén en terras d'alén-mar).

ROSA.—(Muller aldeán, de corenta anos).

LOIS.—(Rapaz vilego, estudante).

MENDIGO.—(Vello, vellño).

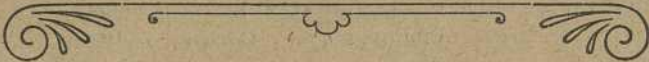
UN RAPAZ.—(De quinzanos).

DOUS MENIÑOS.

UN CRIADO.

A AUCCIÓN N'UNHA ALDEA GALEGA.

TEMPO CORRENTE.

ESTANCIA 1.^a

Coarto de casa labrega arranxada de novo. E á mañán. LOISA, TIO XAN e logo DON RAMONCIÑO.

LOISA (entrando).—¡Ai, mi padre!

TIO XAN.—Que qués, Loisa?

LOISA.—Vel-acolá ven D. Ramoncifio.

TIO XAN.—Abofé foi home de palabra. Dixo que a primeira visita do día ía ser pra teu irmán, e xa o temos aquí.

LOISA.—Seique lle osmou cartos.....

TIO XAN.—Non digas eso, muller, arrenegado sexa o demo. Coido que en toda a Galicia haberá moi poucos médicos tan serviciaes e desintresados coma D. Ramoncifio. A ningún probe lle cobra un mal cadelo, i-encol d'isto, cando se cadra, déixalles cartos aínda pra que podan menciñárense.

LOISA.—Eu ben o sei, mi padre. Me non dí cousa nova. Ora a proba tivémola mais d'unha vez na nosa casa.

TIO XAN.—Y-entón condanida, pra que falaches d'aquel xeito?

LOISA.—Porque certas cousas, mi padre, pó-

ñenme o curazón pequerrechiño coma un garabanzo e duro coma un seixo. Porque enantes ningún, así eu diga, nos tiña consideración na parroquia: éramos probes. Mais agora, dende nant fronte que chegou Pepe co'a familia da Habana, sei que porque lle viron tanta «vida», tantos baúles, e saben que é rico, cate, todos son agasallos i-aloumifios pra nos.

TIO XAN.—O mundo sempre che foi así, neña, e o ha ser sempre. Pro terma da lingoa.

LOISA.—Bô... Elle a defensa das mulleres.

TIO XAN.—E serache...

LOISA (ouvindo pasadas).—Cale.

TIO XAN (ollando á porta).—Don Ramonciño, sei que...

DON RAMONCIÑO, XAN e LOISA

DON RAMONCIÑO (entrando).—A paz de Dios.

LOISA.—Bos días señora.

TIO XAN.—Bos días, D. Ramonciño.

DON RAMONCIÑO.—E logo, tío Xan, ¿quén está doente na casa?

TIO XAN.—E non llo dixo ésta cando foi d'avisalo?

DON RAMONCIÑO.—Perguntei sin me decatarse, hom. Conque o «americano»?

TIO XAN.—Si, señor, si.

DON RAMONCIÑO.—Pois d'aquela doulles a miña embora.

TIO XAN.—(con aceno d'estraneza).—Por vire enfermo?

DON RAMONCIÑO.—Por vir enfermo. E logo.

Americano que ven enfermo, pol-o regular eche americano que trai mortos cartiños. Inda que cá-seque todol-os que non tran cartos tamén veñen enfermos.

TIO XAN.—Vostede nunca perde das suas, Don Ramonciño.

LOISA.—É ben pavelo...

DON RAMONCIÑO.—Pero sempre dicindo verdades. Xa ouvin falar, xa, do seu fillo por ahí adeante. Están como queren. Moi rico, non é certo? E tragnerá un loro.

TIO XAN.—Non llo vin, nin dixo verba de que o trouguese. Coido que non.

DON RAMONCIÑO.—Pois poucos lle veñen sin lorito.

LOISA.—Pro, señor, ¡cantos chegaron sin ele!

DON RAMONCIÑO.—Xeneralmente, rapaza, os que non cho tran n'unha gayola na man, tráencho na gorxa ou na cabeza.

TIO XAN.—O que vostede discorre...

DON RAMONCIÑO.—Será milagre que o seu fillo non'o traya tamén.

LOISA.—Que cousas ten, siñore.

DON RAMONCIÑO.—Boeno. O seu fillo ven casado... Así din por ahí.

TIO XAN.—N'iso lle non dixeron ningunha andrómena. Trai canda il a siñora, moito aqueloutrada, e dous fillos, galaniños d'abondo, sin despreziare á ninguén.

DON RAMONCIÑO.—Vaites, vaites. E a señora (recalcado a verba) ¿é do país?

LOISA.—Elle da Habana.

TIO XAN.—Moi fina, abofé. Agora coñecerá á todos. Vai chamar ao teu irmán, Loisa.

LOISA.—Vou logo de camiño. (Sae).

DON RAMONCIÑO e o TIO XAN

TIO XAN.—Me non parez cousa grave o que ten meu fillo.

DON RAMONCIÑO.—Xa veremos. Moitos anos botou fora.

TIO XAN.—Moitos, siñore. Vai pra trinta.

DON RAMONCIÑO.—Deixou a súa terra moi novo.

TIO XAN.—Ós vintanos. Inda non nacera a miña Loisa.

DON RAMONCIÑO.—Carai. Estivo alén-mar cáseque tanto tempo coma eu teño de vida, tío Xan.

TIO XAN.—E gracias al Señor que o podemos vere, que xa lle desconfiaba. (Siguen na parola).

PEPE e LOISA, entrando; logo CONCHA

PEPE.—De manera sea que papá chamou al dotor.

LOISA.—Vel-ahí o tés.

PEPE.—Ah, aquel es el dotor, no?

LOISA.—Si, o médico; Don Ramonciño.

PEPE.—*Atl Right*. Como le va, mi amigo?
(Con agarimo protettore).

DON RAMONCIÑO.—Perfeitamente. E vosté?

PEPE.—Acá verá, dotor. Yo regularcicamente

no más. La caldera (señalando o estómago) un pouco fotuta. Allá en Cuba padecía bastante, entiende? Pero la travesía a bordo me trastornó más de la cuenta, por mi madre.

TIO XAN.—O troque de clima e de pastos halle vir de perilla, ben sei.

LOISA.—E logo.

PEPE.—Seguro. Ya se lo decía a mi señora: «ni te ocupes, los aires de la terriña y el caldo de grelos me pondrán como un reló». Pa que más medicinas ni patentes?

LOISA.—Abofé que sí.

TIO XAN.—Caldiños has tomalós bós, hó; tes razón que as moitas bóticas non son miga sanas.

PEPE.—¡Que va! ¡Míreme el viejito, caramba! Pero íbamos al caso. Óigame (a Don Ramonciño), allá en la Habana hai moi boenos doctores; como todos van al Norte, sabe usted? Yo me ví con muchos que me llevan costado centenes como mono. Ya se vé, es lo que ellos quieren; cada uno vive de su trabajo; no es así, mi amigo?

DON RAMONCIÑO.—Por aló pode ser (aparte). Xa pareceu o lorito.

PEPE.—Pero a lo que íbamos. Desde que sali de Cuba hago mal las digestiones. Ahoritica mismo, pa que vea, siento algún malestar. Y luego, óigame, con el banquete de despedida que recién me dieron los *cólegas* de Diretiva en la Tropical.

DON RAMONCINO.—Algún abuso.

TIO XAN.—O meu Pepe tiñalle alí que alternare.

PEPE.—Seguro; como no? Y a la verdad tenía

timba y jiribilla el menú, que allá le decimos. Los diarios lo publicaron. Y mire, acá lo traigo. (Busca no peto).

TIO XAN.—Tesllo que amostrar á Don Ramonciño. Elle cousa galana, abofellas.

DON RAMONCIÑO.—Outro día, outro día. Hoxe estou de presa. E se non é grave o que ten, é millor, Tío Xan, que pase pol-a miña consulta con vagar.

PEPE.—Pues mireme esto, que no hallo el menú. Pa que usté viesse. (Facendo que se lle vexan os billetes na carteira e lle luzan os anelos).

LOISA.—Si o perdiches...

TIO XAN.—Mira ben, hó.

DON RAMONCIÑO.—Outro día; é o mesmo.

PEPE.—Tá bueno, Dotor. Y óigame: acá hay tanta miseria y tanta suciedad que deben de abundar los enfermos; como no?

DON RAMONCINO.—Abundan; mais non tanto coma nos países do ouro de donde ven vostede. Seu pai xa sabe a miña casa (Dispóndose á partir).

TIO XAN.—E acolá iremos. Hayo mirar ben, siñore.

PEPE.—Bobería. Moi boenos dotores me consultaron y entavía sigo padeciendo.

LOISA.—Don Ramonciño sábeche moito y-é moi bô.

PEPE.—Allá veremos. Óigame, dotor, aguarde un tabaquito. Usté fuma; como no?

DON RAMONCIÑO.—Gracias, non fumo. (Aparez Concha).

PEPE.—Mire, caramba. Yo le voy presentar

mi señora que acá llega. Le gustará conocer una persona ilustrada. ¡Por mi madre! Concha, óigame. el dotor de la aldea... Mi señora, dotor...! (Don Ramonciño e Concha estréitanse a man).

LOISA.—Como descansou, señora?

CONCHA.—Ay que gracioso. Ya yo te dije que tu tienes que tutearme, muchacha. La hermana de mi esposo tratándome de usté; óigame, dotor, que le parece?

DON RAMONCIÑO.—A falla de costume. La falta de costumbre.

CONCHA.—Natural. La disculpo; como no? Porque acá no habrá señoras.

DON RAMONCIÑO.—Señoras exóticas, no.

PEPE.—(Facendo acenos de non comprendel-a verba). Concha no entiende los términos gallegos. Y-entavía yo...

DON RAMONCIÑO.—Pero eu falaba en castellano.

LOISA.—Xa me afarei á tuteala c'o tempo. (Como respondendo á algo que lle dí o pai).

CONCHA.—Ahorita va a ser, muchacha, si no aguardas a que yo aprenda el gallego.

TIO XAN.—Sí, muller, si; tes que tratála de ti... (A Loísa).

CHUCHÍN e TETÉ (entrando).

CHUCHÍN.—Eh; papá, mamá.

TETÉ.—Mamaita.

PEPE.—El dotor, hijitos. Mis niños.... (A Don Ramonciño).

DON RAMONCIÑO.—Moito gusto. Non ten mais que estes dous?

PEPE.—¡Que vá!... Una parejita y es bastante. Como no? Temo que acá se aburran. Menos mal que ahorita viene el *vano* y habrá romarias y fruta.

DON RAMONCIÑO.—Boeno; xa sabe, Tio Xan, cand'o seu fillo queira consultarse... Tengo un verdadeiro placer en haberlos saludado (A os forasteiros).

CONCHA.—Ya usté nos deja, dotor? (Dándolle a man).

DON RAMONCIÑO.—Tengo muchas visitas pendientes.

PEPE.—Pues hasta vernos. Lo primero es ganar pa los frijoles, como allá decimos (dándolle a Don Ramonciño unha lombeirada agarimosa).

TIO XAN, (preto da porta mentres os outros parolan en rueiro). Don Ramonciño, Don Ramonciño.

DON RAMONCIÑO.—Diga, Tio Xan.

TIO XAN.—E logo, que lle parez?

DON RAMONCIÑO.—Tíñache razón, e aínda quedárame curto. O «americano» non só traí un loro na gorxa, senon tamén un gramófono con varios discos na cabeza. Adiós, home, adiós...

TIO XAN.—Vou cand'a vosté hastra o remate da chouza. (Saen parolando).

PEPE, CONCHA, CHUCHÍN, TETÉ e LOISA

TETÉ.—Y menos mal que todavía hai dotor acá, mamaita.

CONCHA.—Algo es algo, nena. Que lo que es baño, limpieza y progreso, ni te ocupes. Muy atrasá está tu tierra, Pepe.

PEPE.—Ya yo os lo decía. Moi atrasada. Por eso nosotros desde allá trabajamos pa que tengan escuelas.

LOISA.—Pro esto elles moi bonito e moi sano.

TETÉ.—Es que tu no vistes mi país.

LOISA.—É certo, señorita.

TETÉ.—¡Ay, señorita!.. Me llamó señorita... Chuchín, no vistes?

CONCHA.—Que graciosa. Y a mí me dise de usté.

CHUCHÍN.—Pero ven acá; óyeme, chiquita. Si eres nuestra tía... Y tenemos, papaito, una titi linda.

LOISA.—Que quieren. Eu non andiven mundo.

CHUCHÍN.—Qué dise?

PEPE.—Ya ella se irá acostumbrando. No le digais esas cosas que se azora.

TETE.—Que va...

CHUCHÍN.—Y que presiosa está con los colores en la cara; verdá, mamaíta?

LOISA.—Veñan, si quieren, tomalo desauno. (C'os ollos baixos, toda ruba).

CHUCHÍN.—A desayunarnos; no es eso? Por mi madre, que ahorita aprendo a hablar gallego.

TETÉ.—Vamo allá, mamaíta. Camina, Chuchín.

PEPE, sô; logo entra o TIO XAN

PEPE.—Ya yo buscaré el menú; como no? Pa que acá lo vean y sepan que uno es connotado allá

en la colonia (ollando ô tío Xan que entra). Óigame, viejito, el dotor parece un hombre seco.

TIO XAN.—Non, ho; de cote eche falangueiro e garimoso.

PEPE.—Pues mire, me pareció serio y de pocas palabras. Quizás la falta de sociedad.

TIO XAN.—Ay eso non, meu fillo. Eche de unha familia moi rancia e moi aqueloutrada. Venñen visitalo moitos señores da vila. Y-el hastra escribe nos papés. O que che ben sei, é que ôs «americanos» non'os quer miga. Ele tan parcial e tan galego, di que lle fan moito dano ô país.

PEPE.—Mirame tu el majadero. Si no fuese por nosotros... Pues óigame, viejito, deje que yo lo vea. Por nosotros hai cuartos y escuelas acá.

TIO XAN.—Eso che lle decia eu fai un pouquiño, indo canda il. Pro fala tan ben que cho deixa á un calado. Arrenégache da emigración, meu fillo. Ponse mesmo doente ô falare d'ela.

PEPE.—Lo que yo digo, mi padre: mucho atraso, poca coltura. Pero... (levando a man ô estómago).

TIO XAN.—Que che pasa? Ora estás malo?

PEPE.—Este cochino estómago que me tienta. La rica cunca de leche que tomé ahorita, me está jorobando.

TIO XAN.—Oxe mesmo temos qu'ire cabo de Don Ramoneño. A ver, ho, se che da algunha botica boa.

PEPE.—Que va. Si los doctores de La Habana no me curaron...

TIO XAN.—Pro quen sabe, ho. Don Ramoncillo, non dispregiando...

PEPE.—Esto no es ná, viejo. Voy a ver que hace mi gente. (Sae).

TIO XAN.—Vai logo, vai, que che convén distraéreste. Ben din ali que non hai dita com-preta.

TIO XAN e LOISA, (entrando)

LOISA.—Imos logo aló.

TIO XAN.—Que vas facer, Loisa?

LOISA.—Hai que pór esto n'orde e pasala basoira, que de tantas visitas está moi porco o chan. Non reparou, mi padre? dende nantronte áchase mais visitada a nosa probe casina que a Cratedal de Santiago no Ano Santo. Enantes ninguén nos miraba pr'a cara. Pro agora... Arrene-go. Cate que manchas ollo ali... (siñalando ao chán. Vai adrento e volta c'un valde i-un pano).

TIO XAN.—Ten razón Loisa. O mundo é un fandango, «Tanto tienes, tanto vales»...

Pois adeante co'a música. Para os anos que un ha vivire...

LOISA.—Vou fregar un pouco.

TIO XAN.—Frega filliña, frega logo; e mais fas ben, asieu, que xa sabes que os «americanos» chufan moito co'a limpeza. Inda que ben che sei que moitos d'eles por drento andan apodrecidos e pasados das calores.

LOISA.—Asi cheiran á colonia, como di Don Ramoncillo; e que Deus me perdoe que non-o digo pol-o meu irmán. (Ponse á fregar).

TIO XAN.—Eche a limpeza do gato. Moito dalle que lle dás; pro o cuspe non deixa de sere cuspe. (Sae, e Loisa sigue fregando e canta).

LOISA e CHUCHÍN

CHUCHÍN (logo de ollar un pouco pra Loisa sin que ela se decate). —Caramba. . . Que hases titi?

LOISA.—Xesús. . . Asustoume.

CHUCHÍN.—Fregando. . . Míreme eso: que trabajadora. Pero ven acá, óyeme, muchacha. Tu no debías haser esas labores tan brutas. Las mujeres no nasieron pa trabájá, chiquita.

LOISA.—Ay que señorito. E logo hemos vivir sin traballare? Pois eu inda que lle fose moi riquisma e moi señora, traballaría tamén.

CHUCHÍN.—Que va, muchacha. Ya tu verás como yo le digo a mi viejo que os pague una sirvienta.

LOISA.—Non lle me caen os anelos por traballare.

CHUCHÍN.—Oyeme, titita. La hembra natió pa agradar al hombre, y no más. Y mírame que tu bien vestida estarías linda. Cualquier buen mozo, ¿cómo no?, sentiría pelota por tí. Por mi madre, muchacha. . .

LOISA (aparte).—Este condanido de mocoso faime sair as coores á cara. (Dirixíndose ó sobriño). Paséome por onde as guapas. Abonda de bulras. Vaia, vaia dar un paseo pol-a carretera.

CHUCHÍN.—Me gusta ver tu carita *punsó*, que parece una rosa, y tu cuerpo sano. . .

LOISA.—Vosté é moi aduaneiro. Sabe pasal-os cegos á ponte.

CHUCHÍN.—Y me sigues tratando de usté.

LOISA, (Erguéndose avergoñada).—Dixenlle moitas veces que xa me afarei á o tuteare.

CHUCHÍN.—Tutéame, muchacha. Sinó parese que no puede haber confiansa entre nosotros. Y yo, óyeme, nena, quero tener mucha confiansa contigo. (Pásalle a man pol-o carís).

LOISA, (arredándose).—Vaia o demo... Xa ten mais da conta. (Seria e dina). Y-eso que non o tuteo...

CHUCHÍN.—Pero, ven acá. ¿Te enoja que te haga fiestas? Si eres mi tiita...

LOISA.—Haille cariños que matah. Condani-do de home. Pra ser tan novo é ben aproveitado. Xa ten nome de can... «Chuchín». (Vaise noxada).

CHUCHÍN.—Oiga, óigame... Ná... Se fué. Chiquita linda, por mi madre. Guayaba pura. Y que está pasá, compadre. Si la conosieran mis amiguitos de la asera del Louvre... Ya yo voy teniendo pelotica por ella. (Sae).

TIO XAN e MANOEL, (entrando).

TIO XAN.—Vaites, vaites, ho... De xeito que agora tocóuvos á vós a vez, Manoeliño?

MANOEL.—Tocou, señor, tocou.

TIO XAN.—Eu xa che sei, fai tempo, que don Eduardo anda chamando ós seus caseiros pra ameazalos cor lles quitar as terras i-as chouzas de seu, se non deixan de pertenceren á Sociedá... Pro, conta como foi.

MANOEL.—Onte chamounos á mi padre e

mais á min; fumos cabo d'il e dixonos sin arrodeios: «andades faguendo caso á catro lampantís que vos queren engaiolaren meténdoos n'esa sociedade agraria onde se pradica a loita contra nós e nós demostraremos que a corda sempre rompe pol-o mais delgado. Ou vos botais fora da sociedade ou eu bótoos da casa e das terras que labrades, porque son miñas. Ademáis este ano xa vos sobiron o consumo; mas para o ano que ven a suba aínda ha ser maore». Eu e mais mi padre ao ouvirmos esto, decátense que azo teríamos.

TIO XAN.—Non che seria moi ledo, Manoelinho, non.

MANOEL.—Pois saímos de cá de D. Eduardo o mesmo que quen veu ô demo. Mi padre, como xa vai pra vello, que lle anda nos satenta, acobardouse.

TIO XAN.—E non che é para menos a cousa, rapaz. Porque que lle soban á un o consumo aínda se pode sufrir: custión d'uns días mais de suor pra gañal-a difrenza, ou custión de comere unhos cantos anacos de pan menos que de costume. Pro agora que as terras andan tan aporveitadas por eiqui e non hai unha triste pra alugar, vos bote o amo d'elas cando son o único médeo voso de vivire despois de llas amansare e millorare, pagándolle a renda puntualmente. . .

MANOEL.—Si as leises fosen xustas. . .

TIO XAN.—Tate, tate rapaz. As leises ora chas fan eles ou os amigos d'eles. Poriso terman —chámalles bobifios—de que nosoutros os labregos non as poidamos faguere nunca. Por iso meu

nenos as sociedades nosas lles meten medo. Non te decatás? E teu pai vai xa para un bô pique de anos que leva a chouza i-as leiras de Montiño.

MANUEL.—E vaille sei que pra vinte anos.

TIO XAN.—Ben cho decía eu.

MANOEL.—Vinte anos, tío Xan, vinte anos de vida labrega—que hai que ver que anos son os nosos anos de traballo—gañando pra pagarlle á D. Eduardo unha renda e vivirmos logo nós c'o resto das gañancias, si quedan algunhas. Vinte anos escravos d'unha probeza que abafa; vinte anos atentos soilo ô sol i-â choiva, con mais laios que ledicias, erguéndonos do leito cand'os galos do poleiro, sen poder coidar dos filliños, sufrindo o corisco tolledor do inverno i-a calor aburadora do vran, xantando ruiñamente y endexamais tranquiños, sin podermos ir â escola... Isa foi a vida do meu pai...

TIO XAN.—E a de todos nós, chacho. Cala, cala, Manoeliño, que eu xa che son veterano, e vir co'esas trécolas â un veterano...

MANOEL.—Pois por iso ll'eu decía que â meu pai lle non queda outro remedeo que o de se botare fora da Sociedá... Qué outra cousa ha faguere? El e mais miña nai, doente, cáseque hética, que a probe é ben escrava, e os irmáns de meu sin chouza e sin terras que traballaren...

TIO XAN.—A miseria, asieu, é moi moura, Manoeliño, i-enantes que a miseria...

MANOEL.—Someterse, si, tío Xan, homildarse ante quen pode e manda. Pro eu tenciono que a

miña humillación n'ha ser senón que por pouco tempo si é que acho xeito de emigrare.

TIO XAN.—Queres irete pra América?

MANOEL.—Quero, si, siñore. E ô respetive d'iso viñalle eiqui. Pra falar con D. Xosé, o seu fillo, que Dios lle conserve por moitos anos. El que ten negocios aló na Habana e está riquismo, pódeme aconsellare, darme recomendaciós e inda m'emprestare si cadra cartos pra o porte.

TIO XAN.—E cecais non penses mal...

MANOEL.—Eu ben sei que ha parecer abuso isto de lle vir con esas cousas ô seu fillo así de boas á primeiras, coma quen dí. Pro temo que si me non adianto, que cecais outros pillenme a vez. Porque xa algús mozos na taberna falaban de se chegaren cabo D. Xosé.

TIO XAN.—Sí, home, si; xa sabes o que dí o refrán: ô que madruga...» E si ha mirar por outros o meu Pepe, millor é que mire por tí... Vel-o ehi ven, casoalmentes, ho.

**TIO XAN, MANOEL, PEPE (entrando), logo
LOISA.**

MANOEL, (timidamente).—Teña moi bós días, señor.

PEPE.—Moi boenos, amigo.

TIO XAN.—Ai, Pepiño; non coñeces iste rapáz?

PEPE.—No caigo en quien pueda ser, viejito.

TIO XAN.—Ora mirao ben, ho.

PEPE.—Anque lo mire, que va. Boberia.

TIO XAN.—Pois é o fillo do tío Sidro.

PEPE.—¡Ah, caramba! Mirate que buen mozo le salíó.

MANOEL.—Pra servilo, señor.

TIO XAN.—E ven cabo de ti pra che pidire un favor.

PEPE.—Vamoaver, hombre. Acá le escucho... (Séntase n'unha cadeira).

TIO XAN.—Anda, Manoeliño; dícelle o que queiras.

MANOEL, (Acaroándose ô tío Xan).—E' vosté non podería, tío Xan; eu teño moito receio...

TIO XAN.—Qués que lle fale eu, entón?... Agarda, logo. (Parolan o vello e Pepe).

LOISA.—(entrando). Manoeliño... e ¿qué milagre?

MANOEL.—Xa ves. Trayo unha encomenda.

LOISA.—E ela será boa...

MANOEL.—Vaite á te extrañare. Como de faguer os médeos pra me marchar da terra.

LOISA.—Xesús... E logo, home? Tan caladiño o tiñas... I-eu sin sabere nada. Quéresme moito, abofellas. Non, os homes... Pra que unha muller se fie de vosoutros...

MANOEL.—Disimula, Loisa, foi cousa súpeta. Xa lle contei á teu pai. Ben sabes que D. Eduardo andaba riba de nós, enchéndonos de ameazas pra que deixásemos a Sociedad dos agrarios.

LOISA.—Ese home do demo fiña de sere.

MANOEL.—Pois xa nos puxo o puñal ô peito. Ou faguemos o que il ordea ou ficamos na miseria. Onde ir se nos bota da chouza? Pirmeiro de que

poidan pedire unha esmola os meus pais i-os meus irmáns, todo é preferibre. Darei ô vello de baixa na Agraria, e si podo m'ir pra América, cando eu gañe pra eles, outra cousa será. Cando gañe pra eles... e pra poder mantérete a tí. (con amore)... Teño outro camiño?

LOISA.—Ai, Manoeliño, déixasme parva i-abraiada, asieu. E vés cabo meu irmán?...

MANOEL.—A ver si él me pon o porte.

LOISA.—Faláchelle?

MANOEL.—Tiña receio do faguere. Asi tan de súpeto... E teu pai, qu'é tan bó, anda a lle falare por min. Agardo as suas verbas como unha sentenciancia... (Siguen parolando).

PEPE, (ao tío Xan).—De manera sea que él (facendo acenos pra Manoel) es el enamorado de Loísa, mi hermana. Mirame eso, caramba. Buen mozo. Como no?

TIO XAN.—E inda mais rapaz de ben, meu fillo. Venlle de caste.

PEPE.—Ei, rapaz.

MANOEL, (acorado, n'un chouto).—Mande, siñore.

PEPE.—De manera sea que tu te quieres embarear pa Cuba?

MANOEL.—Eu querería, si, siñore (rañando na cabeza e dándolle voltas á pucha na man).

PEPE.—Ya acá, mi viejo, me contó ahorita lo que os pasa.

LOISA, (alteriada).—Ese D. Eduardo é un canalla, meu irmán.

PEPE.—Compadre... ¡Mírate la mosquita muerta!

LOISA.—E logo, non? El abusar así d'unha familia tan boa como a de Manoel...

PEPE.—No tá bueno eso, no, chiquita. Que va? Y al que le duelen prendas... Ya se vé.

LOISA.—Pois si ti poideras axudalo...

PEPE.—Allá veremos, muchacha. Basta que papaito y tú os empeñeis.

TIO XAN, (a Manoel).—Hate axudar, ho, hate d'axudare...

PEPE.—Óyeme, chico, volverás otro ratico por aquí luego, pa tratar d'eso.

TIO XAN.—Volve, si.

MANOEL.—Cando, D. Pepe?

PEPE.—Ya tu verás. Mañana, no? Ahorita ando algo amolao del estómago.

MANOEL.—Está anoi ben, sí, señore. Dios lle dea saúde i-á compañía. Disimúleme, D. Xosé.

PEPE.—Hasta luegoico... (Loisa sae na compañía de Manoel).

TIO XAN.—Eu quérolle moito á este rapaz.

PEPE.—Parece homildito... como no? Ay... pero, ha visto? Este cochino dolor no me deja. (levando a mau ô ventre).

TIO XAN.—Xesú, home; ora o demo...

LOISA, (volvendo a entrare).—Qué ten meu irmán?... Seica o estómago?

PEPE.—La rica cunca de leche que he tomao. Pero no es naitica. Ni se ocupen.

TIO XAN.—Xa llo dixen, Loisa, hoxe mesmo temos que irmos cabo D. Ramonciño. Porque has de te decatarse, meu Pepe: vir á aldeia e non poder catal-o leite!.. Eu sempre cho digo: O leite i-o

mel son as bebidas que Noso Señore dou ós probes labregos coma un tesouro. Bebel-o leite tan branco, tan branquiño, despois de velo deitar escumante e morno da teta da vaca. El haberá cousa mellor no mundo? E o mesmo que zugare o zumo das herbiñas dos prados, que Noso Señore bendiceu ó andare pol-a terra, feito un licore limpo... E pois o mel? Da côr d'ouro vello, coma doce de rayolas de sol, frabricado pol-as trafegadoras abellas despois de bicare as froliñas do campo... Lémbrome de D. Ramonciño de quen deprendín esto, que cho dí á cotío: pra comulgar co'a terra, pra querela ben, temos que beber mel e leite...

PEPE.—Ay viejito. Si qu'etá bueno eso... Eso, como no?, es poesía y es verdá.

LOISA.—Ten razón mi padre: Hoxe mesmo que te olle don Ramonciño. Tenche moi bós acertos.

PEPE.—Allá veremos.

TIO XAN.—Non sexas terque. Hemos ire. Pol-as seras sempre áchase na casa.

Os mesmos e PEDRO

PEDRO (dende fora).—Dan sua licencia?

TIO XAN.—Adiante quen seña. I-el paréceme Pedro...

PEPE.—Ojalá. Tengo ganas de verlo.

LOISA.—Pos velañi o tés, ño.

PEDRO.—A paz de Dios. Pepiño...

PEPE (erguéndose).—Hola, Pedro... ¡Mi amigo! (apértanse).

PEDRO.—Xa perguntei por ti. Diciriancho.

PEPE.—Sí, si, como no? Pero mirame, tás bueno, compadre.

PEDRO.—De saúde ben, gracias al Señor.

TIO XAN.—Pois do demais...

PEDRO.—Non me queixo, non me queixo tampouco... I-a familia?

PEPE.—Toitica buena. El peor soy yo, chico. Ya tu ves.

PEDRO.—E logo?

LOISA.—O estómago, Sr. Pedro, que non o deixa acougare. Eu non sei de min si será un frato nervoso. (Sae).

PEDRO.—Mal bocado, asidiosme.

TIO XAN.—Velahi o tés, (senalando a Pedro), sin che ir á «la América» fixoche aquí a sua Habana. Non se deixa aforcar, ben sei, ond'o ves, por un millón de reás.

PEDRO.—¡Ai, que tío Xan! O principal elle a saúde.

PEPE.—¿Cómo no? Pero cuando se tiene salú, harina bruta, conforme le decimos allá al dinero, y una familia criada, según cuentan que a tí te ocorre...

PEDRO (sentándose).—Eso téñoa, gracias al Señor.

PEPE.—Y los negocios marchan bien, no?

PEDRO.—Home, non me choro. Era tan probe coma tí cando te fuches, i-eu aquí non gañaría tanto como se gaña nas Américas, pro poiden manter unha muller, darlles carreiras, inda que modestas, ós meus fillos, que xa me axudan, e aforrar algo.

PEPE.—Tá bueno, chico. Y que son los muchachos?

PEDRO.—Pois un veterinario, outro périto, outro escolante e outro, o mais pequeno, depende pra crego.

PEPE.—Ajajá.

PEDRO.—Quixen darlles carreiriñas que poideran teren médeo de vida no país e que non turren pol-o señoriteio.

TIO XAN.—Ben feito.

PEDRO.—Así eles non abandonarán os negocios da sua terra tan doadamente. Cantas veces me ten dito D. Eduardo: «porque non fai un fillo abogado?» Pro eu abogados non quero. Un abogado fillo de aldeán, madeira de cacique ou de paseiante folgazán da vila.

TIO XAN.—D. Eduardo, xa se ve, ten que dar eses consellos. O defunto do pai roubou moito, como segredario do Auntamento, pra que o fillo fose abogado e ruiño cacique. Malos demos o traben.

PEPE.—Compadre... Míreme que rabuxe es el viejito!

PEDRO.—Non é extraño.

TIO XAN.—Pois por mín que non perda, ho.
(Pepe e Pedro conversan).

Os mesmos, LOISA, PANCHÓ e D. EDUARDO

LOISA, (dende a porta).—¡Ai, mi padre!!

TIO XAN.—Que quês, Loisa?

LOISA, (entrando).—Faiga o sinal da cruz, siñore, e mail-a figa, si quer...

TIO XAN.—E logo; ven o demo, rapaza?

LOISA.—Se non é o demo, algo pior en figuranza de persoa.

TIO XAN.—Don Eduardo, seica?

LOISA.—O mesmo, mi padre. Parezme que o imos tere de visita. Acolá pol-a congostra ven con Pancho da Moura.

TIO XAN.—Ora él atreveráse á saudar o teu irmán.

LOISA.—Xa se ve. Como lle osma cartos. A que americano rico lle non fai él o rendibú?

TIO XAN.—Pro, Loisa, será posibre despois de cantas xudiadas nos leva feitas?.. (Vai hastra a porta) ¡É certo, así Dios me salve! Veñen, abofé, camiño de aquí, miña filla...

LOISA.—Doumo o corazón. Qué pouca lacha...

PEPE.—Pero vengan acá, óiganme, que titingó es ese que ustedes se traen ahorita? Qué pasa, viejo?

TIO XAN.—Nada, home, nada. Que ven don Eduardo canda Pancho á te visitare.

PEPE.—Caballeros, han visto? Cuando se habla del rey en Roma.

PEDRO.—Ese dito, Pepiño, fallaríache agora si chegases acó á aldeia sen cartos. Que cando asoma D. Eduardo pol-a porta d'algún «americano» é porque lle osma d'esto (facendo acenos coa man de diñeiro).

TIO XAN.—¡Mala centella o coma! Sabe atraquer o seu rego os que lle conveñen.

LOISA.—Pois eu voume, mi padre. Voume pra non o vere, que me apodrecería o sangue. Voume d'aquí. (Sae).

TIO XAN, PEPE, PEDRO, PANCHO
e D. EDUARDO, (estes dous con sombrillas).

PANCHO.—Caballeros; salú.

PEDRO.—Amén.

PEPE.—Hola Pancho.

DON EDUARDO.—Muy buenos días señores.

PANCHO.—Pepe, tu no conoces acá al señor...

PEPE.—D. Eduardo, no?

DON EDUARDO.—Para servirlo.

TIO XAN, (surrateiramente).—Coñéceo moito de oídas. N'é certo Pedro, qu'inda che falaba eu d'il agora mesmo?

DON EDUARDO.—Es casualidad.

PEPE.—Míreme, las personas connotadas como usted...

DON EDUARDO.—Gracias.

TIO XAN.—Non lle faciamos, señor, mais que xusticia (tocándolle no cóbedo á Pedro).

DON EDUARDO.—Ayer me dijeron que había llegado y juzgué mi deber acudir a saludarle. Es usted de los que laboran por el progreso de esta pobre aldea y de los que más nos ayudan a encarrilarla hacia su mejoramiento. Si no fuese por ustedes.

PEPE.—¡Que va! Pura lisonja... Cada uno hace lo que puede.

DON EDUARDO.—No valen modestias. Hechos cantan. Ustedes al crear la Sociedad de Instrucción de esta comarca en Cuba para construir aquí edificios destinados a escuelas, quién duda, amigo mío, que realizaron obra santa y patriótica?

Ya lo sabe Pancho. Yo, siempre que hablo con nuestro diputado, se lo digo, porque yo soy así: «Si estos buenos americanos no merecen la cruz de beneficencia, quien la merece?»

PEPE (cheio de fachenda).—¡Oh, no tanto, no tanto! Usted si.

TIO XAN.—Ai, Pepiño, D. Eduardo merece unha boa cruz. Tés razón.

DON EDUARDO, (dándole unha lombeirada agarrimosa ô tío Xan).—Vosté sempre tan bô...

TIO XAN, (risoño).—Sempre, señor, sempre. Pro vostede gñame.

DON EDUARDO.—Pues sí, amigo, (a Pepe) es la verdad.

PEPE. —Que va... Yo no he de negar que acá se precisa coltura; que nosotros trabajamos pa que la haiga. Y mireme, casualmente, tengo diarios de la Habana que elogian a todo meter nuestras sociedades. Ya se los mostraré.

PANCHO.—No solo nos elogian, sinó que hasta publican nuestros retratos. Que acá eso no se estila.

DON EDUARDO.—Pues decia que al diputado también le interesa mucho la obra de ustedes. Es un hombre simpático, campechano, muy democrata, vamos... Y se lo presentaré cuando venga. Como tiene mundo y gran ilustración, le ha de agradar.

PANCHO.—Acá Don Eduardo no piensa como el Dotor, Pepe.

PEPE.—¡Compadre, óigame! Ya me dijo el

viejo que al dotor no le parecemos bien nosotros ni nuestra labor de coltura. Han visto...

TIO XAN.—Pois Don Ramonciño, non despre-
ciando, discorre ben i-é moi parcial. Si todos fosen
pros probes como él é.

PEPE.—Calle, papaito. Usté que entiende de eso.

TIO XAN.—Tamén tés razón, ho (aparte). Como
sabe pasal-os cegos á ponte ese condanido, (por Don
Eduardo).

PEDRO.—Don Ramonciño ser non é miga
bobo. E mais cativos qu'él xa os vin.

DON EDUARDO.—Pero no neguemos que es
algo... algo desequilibrado, vamos. No vive en la
realidad. Y conste que yo le reconozco talento y
no quiero hablar mal de él, basta que estemos un
poco políticos... Ustedes creerían...

PANCHO.—Que va, Don Eduardo...

PEPE.—Ni se ocupe. Si él tiene estudios, tam-
bién usté los tiene, como no? Ah, mire... Mi seño-
ra y mis hijitos que acá llegan. Oyeme, Concha, el
caballero D. Eduardo... Mis niños, Chuchín y Teté.

**Os mesmos CHUCHÍN, TETÉ, CONCHA,
logo LOISA.**

CONCHA.—Mucho plaser en conoserle, ca-
bayero.

DON EDUARDO.—El gusto es mío. Lo mismo
digo (estreitando a man de Chuchín e Tete).

PEPE.—Pedro, esta es mi familia.

PEDRO.—Diol-a conserve.

PEPE.—Un buen amigo de la infancia, Con-
cha. (Concha dalle a man).

PANCHO.—Oyeme, Chuchín. Prepárate para el baile del domingo. Un embullo, chico. Las rapazas quieren conocerte...

TÍO XAN.—As mozas da aldeia non che son pra él, Panchiño. Xa sabel-o refrán: «Cada ovella...»

PANCHO.—Como no? Ya usted verá como su nietico se revuelve con ellas de sabroso...

TETÉ.—Como cucuyo en la arena, no, Pancho?

CONCHA.—Oígame. Y que baile es ese que le dise acá. Es de sociedad?

PANCHO.—Que va? Acá no se come de eso, Concha. Es uno que hacemos todos los domingos en el salón del Centro que fundamos al lado de la escuela los habaneros, como nos llaman a los que venimos de América... Desde que damos esos bailes, óiganme, caballeros, por mi madre, que las muchachas van civilizándose.

TETÉ.—Anda. Buena falta les hase, Panchito.

PEDRO.—Civilización pol-o roce, n'é certo, Tío Xan?

TÍO XAN.—Eche a civilización da porra...

Os mesmos e LOISA

CHUCHÍN, (ô vela).—Tiíta, el domingo dansaremos, no?

LOISA.—(Coma buscando algo). Eu non vou ôs bailes do salón. Abóndame c'os das romaxes... (Vaise).

CHUCHÍN.—(a Pancho). Está muy sierecica, chico. Tu has visto. Y mirate que es linda... Oyeme tiíta (saíndo tras ela) Óyeme...

PANCHO.—Y nosotros, Teté, echaremos un bailecico. Ya sabes que tienes comprometido un sedazo.

TETÉ.—Como no? Hay que divertirse...

CONCHA.—Óigame, Pancho: yo, ya usté vé, voy a aburrirme mucho, pero muchito, por acá...

TETÉ.—Pues no *se aburra*, mamaita (ríndose).

CONCHA.—Esto no es pa mí, ¡que vá!... Todo tan triste, tan atrasao...

PANCHO.—Sí, mucho atraso, mucha pobreza.

CONCHA.—Que pena, compadre. Si no fuera por ustedes... ¡Pepe?

PEPE.—(que fala con D. Eduardo alleo ôs mais). Qué quieres?

CONCHA.—Que ya pudistes haber escogido otra tierra pa naser en ella.

PEPE (que botou a man ô estómago).—Como eso no se escoge.

CONCHA.—Pero tienes mala cara. Ya a tí te vuelve a doler el estómago, no?

PEPE.—Sí, un poco.

CONCHA.—Que calamidad estás tu hecho, chico.

PEDRO.—(que falaba ô tío Xan con calore). Por mor da terra de vosté, señora. Por haber deixado a sua terra.

TIO XAN.—Ben dito, Pedro. Inda que fose ruína unha nai, ningún estraño ten dereito á lle falare mal d'ela ôs fillos.

CONCHA.—Oigame, Pancho, que disen estos hombres que yo no los entiendo?

PANCHO.—Nada. Que hay mucho atraso.

PEDRO. Pro un atraso, Pancho, que lles per-

mite às nosas señoras seren mais educadas que algunhas da América, pol-o que se ve.

PANCHO.—Hay que disculparlos, Sr. Pedro.

DON EDUARDO.—Esto no tiene importancia. Por Dios, señores. ? (a Pedro) Que le quiere?

PEDRO.—Que deprendan educación... E dí que non ten importancia que nos aldraxen...

TETE (a Pedro).—Oigame, anque no entendí, ereo que usté dijo alguna grosería ofensiva para mi mamaita, y.....

PEDRO.—Primeiro ofendeu ela á nai de todos galegos.

TETÉ.—La madre de los galleguitos. Papá, si tu no hases callar ahoritica a esos patones, llamaré a Chuchín.

PEPE.—Dejen ya eso, caballeros, por favor. Teté, calla.

DON EDUARDO.—(D'un lado á outro) Pero si no vale la pena... Cosas de muchachos...

PEDRO.—De muchachos mal educados.

CONCHA.—Usté oyó, Pepe? Digame, Pancho. ¡Mis hijitos mal educados! Yo no tolero esto, que va? Ay, mi Cubita bella... (chorando).

PEPE.—Arriba de lo que me hace sufrir el cochino estómago, aun quieren darme nuevos trastornos... qué relajo...

CONCHA.—Pepe, yo me voy con mis hijitos de mis entrañas. Quédese usté acá en su tierresita, si quiere.

PANCHO.—Concha, Conchita, por Dios, tranquilícese...

DON EDUARDO.—Señora.....

(Oíse unha detonación de pistola fora).

CONCHA. }
TETÉ ... } !Ah!

PEDRO.—Qué foi iso? Non foi un tiro?

TIO XAN.—Pareceume un tiro (correndo á porta).

DON EDUARDO.—A min tamén mo pareceu...

TIO XAN.—¡Un home tumbado no chán!

DON EDUARDO.—Qué dice?

PEDRO, (tamén dand'a porta).—Un home morto ou ferido. Imos velo (todos tres saen).

CONCHA.—Qué? Qué es?

PEPE.-- Un hombre muerto o herido. Pero no se asusten, (olla pra fora dand'a porta).

TETE.—Cuanta barbarie, mamaíta querida. Ay, yo tengo mucho miedo, (apertándose a ela).

CONCHA.—Que salvajismo, hijita de mi alma.

TETE.—Yo quiero volver a mi Cubita. Esto no es vida sivilisada. Esto no es pa mí.

CONCHA.—Ni pa mi tampoco.

PANCHO. Concha, Teté, no se desesperen ustedes...

(Pedro e Don Eduardo volven sostendo á un rapaz pálido, ensanguentado pol-a hombreira).

TETE.—¡Ay, Dios mío!

CONCHA.—¡Que horror!

PANCHO.—Acá lo traen. (Bótalle unha man ó ferido).

PEPE.—Y al doctor no podría avisársele?

PEDRO.—Anda preto d'eiqui. O tío Xan vai na sua busca.

DON EDUARDO. - Si diera pronto con él.

PEDRO.—Supoño que sí porque ha estare na cás de Ramón do Curro.

PANCHO.—Entonces lo hallará de camino.

PEDRO.—A ver esa cadeira: (Dalla Don Eduardo)
Así... Sentémolo.

PEPE, (despois de que o sentan).—Calla. ¡Por mi madre!... Este me parece el rapaz hijo de Sidro.

PEDRO.—É o mesmo.

DON EDUARDO. (A Pepe).—Usted lo conoce?

PEPE.—Cómo no? Si aun vino acá hase un ratico á pedirme que le pusiera pasaje pa la Habana...

PANCHO.—Si, es Manuel de Sidro.

DON EDUARDO.—Ah, quería marchar? (aparte). Por no someterse... (Alto, a Pepe). Y usted supongo que no se expondría a perder su dinero. Porque ya ve que formales son. Dejan quedar a uno...

PEDRO.—Traigan un pouco vinagre.

PANCHO.—Voy a la cocina a por él (Sae).

DON EDUARDO.—Quién seria el agresor?

PEPE.—Parece un misterio.

PEDRO.—Debe tel-a ferida pol-a hombreira.

DON EDUARDO.—Así parece.

PANCHO.—(Voltando c'unha botella). Acá tiene el vinagre, Sr. Pedro.

PEDRO.—Veña. (Dallo á ulire).

PANCHO.—(A Concha e Teté que áchanse arredadas).
Ya ustedes saben quien es?

CONCHA.—Nosotras...

TETÉ.—Que va?

PANCHO.—Pues el novio de Luisa.

PEPE.—¡Ah, mireme! ¡Ya está acá el Doctor!

TIO XAN e DON RAMONCIÑO e os mesmos

TIO XAN.—Veña, veña, Don Ramonciño. Foi un santo dar con vostede. Velahí o ten. (siñalando o ferido).

PEDRO.—Foi cousa da providencia qu'estive-se tan acarón d'esta casa.

DON RAMONCIÑO.—Imos vere (ensamina á Manoel. Tómallo o pulso).

TETE.—(á nai). ¡Dios mío! Si se muere aquí este hombre.

CONCHA.—Solito esto nos faltaba, pa divertirnos máis.

TIO XAN.—(A Pedro). E será grave a cousa?

DON RAMONCIÑO, (de cujos xestos áchanse todos pendurados).—Parezme que non temos novidade. Axuden aquí. Hai que lle pôr o hombro i-o brazo ô ar. (Tío Xan e Pedro dispenlle a chaqueta). Amodiño. Agora agarden. (Co'a tixeira curta a camisa e limpa a carne sanguinenta con algodón que saca do peto. Logo ensaminao mellor). A bala ten burato de saída. Non pillou hoso, coído... Pouca cousa... ¡Ei, Manoeliño! (abalándoo).

TIO XAN.—Xa volta en sí, seique...

PEDRO.—Abr'os ollos.

DON RAMONCIÑO.—Que che pasou, home? fala.

MANOEL.—(Pasmado, con vos debile). Don Ramonciño...

DON RAMONCIÑO.—(Berrando). Sabes que te feriron?...

MANOEL.—Sí.

DON RAMONCIÑO.—Pro non é cousa de coitado.

MANOEL.—Diol-o queira.

DON RAMONCIÑO.—Non recordas quen te fireu?...

MANOEL.—Recordo... Lémbrome, si, siñore... Non'o coñecín.

PANCHO.—Cosa rara.

DON RAMONCIÑO.—Non sabes si era novo ou vello?

MANOEL.—Ai, si, siñor, novo.

DON RAMONCIÑO.—Conta.

MANOEL.—Nunca mais o vira. Faltáballe á unha muller e dinlle unha trompada.

TIO XAN.—A que muller, hó?

MANOEL.—A Loisa...

TIO XAN.—A mña filla!

PEPE.—A mi hermana?

MANOEL.—Si, siñore, queria asoballala.

TIO XAN.—¿Ond'irá ela? ¡Loisa! ¡¡Loisiña!!
(berrando, sae na súa busca).

DON RAMONCIÑO.—Esprícate ben, Manoel.

MANOEL.—Ela non sabe nada... porque fuxiu despois de que eu saín á defendela. Y-o que a maltrataba, que fuxiu tamén, logo, cando eu xa tranquilamente viña ao rente d'esta casa, ceiboume un tiro á treición, botando á correre de seguida.

DON EDUARDO.—(A Pepe). Estes mozos pendencieros qué pronto arman gresca!

DON RAMONCIÑO.—(Con saña irónica). C'os do seu igual, somentes. C'os do seu igual son capaces de se mataren por calquera cousa. C'os do seu

igual sempre demostran ser homes de valor. En troques, cara á cara dos que manexan os resortes da lei, frente por frente dos que os escravizan e persiguen, abusando da súa autoridade pra amocalos, cara á cara e frente á frente d'eses, son cobardes, por desgracea.

PEDRO.—É certo.

DON EDUARDO.—(Aparte). Este home, coma decote, tratando de me molestare.

LOISA, TIO XAN, logo CHUCHÍN, e os mesmos

LOISA.—(Ao pai). Mi padre, meu padriño, onde está? Non será grave a ferida, D. Ramonciño? Manoel, que che pasou?

DON RAMONCIÑO.—Perguntas, é foi pol-a tua culpa?

LOISA.—Por mor miña?... Ah... il sería? (coma decatándose). CHUCHÍN aparez na porta.

CONCHA.—Chuchín... (Indo á il i-abrazándoo).

TETÉ.—(Idem). Tu has visto la barbarie de esta tierra?

MANOEL.—¡Cale! Meu Dios... (reparando no que entron). Velahi ven... Ese, ese mesmo foi o que me fireu treidoramente.

PEPE.—Mi hijo?

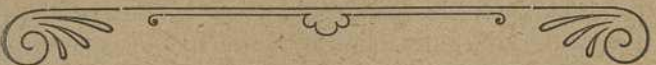
CONCHA.—(Arredándose de Chuchín) Nuestro hijo?..

TETÉ.—Mi hermano...

MANOEL.—Ese, ese...

DON RAMONCIÑO.—A nosa barbarie e a vosa civilización.

CAI O PANO

ESTANCIA 2.^A

Sala-despacho de DON RAMONCIÑO. Logo do mediodía.

DON RAMONCIÑO e PAULOS

DON RAMONCIÑO (tomando notas d'un libro).

PAULOS.—(dende a porta). Dá licencia?

DON RAMONCIÑO.—Adiante.

PAULOS.—Disimule, Don Ramonciño, que veña molestalo non coma cliente, sinón com'amigo.

DON RAMONCIÑO.—Millor, home. Iso proba que non téis ningunha doenza. E xa sabes que os amigos nunca molestan. Paulos, séntate, si queres. E tú dicirás... que si n'algo podo servirte...

PAULOS.—Pois viña cabo voste pra me despedire.

DON RAMONCIÑO.—E logo, vaste?

PAULOS.—Non lle sei si me vou ou me botan.

DON RAMONCIÑO.—Carai, iso é chocante.

PAULOS.—Pois vexa... A condanida da miña sogra—ben din ali que non hai sogra boa—quer-me facer andar mundo, seique pra que me adivirta.

DON RAMONCIÑO.—Vaste logo por custíós de familia.

PAULOS.—Si, señor, si. Pro non porque achamos tido ningún disgusto, senón precisamente pra non os tere.

DON RAMONCINO.—Non te comprendo, Paulos...

PAULOS.—Elle unha comedia, abofé. Desque me casei, e xa enantes, miña muller sempre m'andaba con indireitas: «Paulos—diciame ela mui suñamente—despois da lua de mel quizais ha ser millor que penses en te marchar para América». Eu d'aquela respondíalle con evasivas, cando non perguntándolle: «Pro que necesidá terei de m'ire e de m'arredar da tua beira, si aquí, c'o noso traballo, poderemos vivire con certa folganza? I-ela entón calaba. Xa sabe que as mulleres nos visporas da boda e nos primeiros días despois da boda, son mel n'as nosas maus pol-o moliñas, pol-o doces, pol-o pregaxosas e pol-o ben que se axeitan á canto queremos. Mais casámonos, e pasou un mes i-outro mes...e...

DON RAMONCINO.—A tres non chegará a data do teu matrimonio.

PAULOS.—Compreuse onte o trimestre, señor. Pois dende os sasenta días xustos do noso casamento, nin unha soia mañán del Señor, nin unha soia tarde, nin unha soia noite, deixou miña sogra que o deño confunda, de rilar com'a trilla en min co'a ideia de que pense en me largar pra Cuba. Eu fun dando de man ó asunto, mais non decatándome do que iba á vire: que vai pra unha semana, ó sair do meu cuarto, tropecei c'unha maleta na porta. Sorprendido, abrinna, e vín que n'ela non

faltaba nada do que un home da nosa crás precisa pra viaxare. Vostede quer unha indireita mais direita, Don Ramonciño?

DON RAMONCIÑO.—Home, non; tés razón.

PAULOS.—Pois supoña que eu agora as desobedecera.

DON RAMONCIÑO.—A tua muller decrara-riache o boicot conyugal. E quizáis tua sogra o terrorismo das unllas.

PAULOS.—Non lle hai volta.

DON RAMONCIÑO.—Inda que pareza que falamos de chanza. Xa sei, xa, que esa crás de boicot ou folga femenina de brazos caídos no leito matrimonial, comenza á se dar eiqui seguindo o exemplo das mariñas. Muller que se casa, muller que aconsella ô seu home que emigre. Resistencia d'él, o conto da maleta, y-asunto concruído. Así elas non cargan de fillos. E c'o marido fora, si lles manda cartos, señoras feitas. E de calquer xeito, «viudas de vivos», como dixo Rosalia. Somentes que moitas das de agora, sonno por egoísmo, pol-o perigoso influxo dos *americanos*.

PAULOS.—E quen se pon co'a muller y-a sogra, Don Ramonciño? É mais doado resistirse contra d'unha parexa de civiles. Non lles obedecere, é tomar pasaxe pro inferno; i-entre o inferno i-América...; unha sogra encabuxada, elle o demo maior; non hai, asidiosme, cruz nin figa que terme d'elas. Son preferibres as meigas, abofé.

DON RAMONCIÑO.—De xeito que cando te vas?...

PAULOS.—Oxe mesmo marcharei á vila en

precuro de pasaxe... (erguéndose). Pro sei que lle ven ahi algún cliente, e déixoo. Disimúleme.

Os mesmos e TIO XAN

TIO XAN.—(dende fora). Ai Don Ramonciño.

DON RAMONCIÑO.—Pase.

PAULOS.—(Vendo ó Tío Xan que entra). I-él é o tío Xan.

TIO XAN.—Bos días nos dea Dios e mail-a Virxen. Alégrome que non haxa novidade... E como ti por aquí, Paulos?

PAULOS.—E tío Xan, xa pode vere. Viña á me despedire de D. Ramonciño.

TIO XAN.—Si, xa sabía eu pol-o meu fillo de que te ibas e que tua sogra lle pedira unhas cartas de recomendación pr'a Habana.

PAULOS.—Pois sabe mais que eu, abofé.

TIO XAN.—Logo sei...

PAULOS.—Sabe, señor; porque á min non me dixo inda nada de eso.

TIO XAN.—Esquenceríase a probe, e n'é milagre que ándache moi disgustada pol-a ventoleira que di que che deu d'emigrare.

DON RAMONCIÑO.—(que estaba coma distraído, pasando os ollos por un libro; ríndose:) Oíches Paulos?

PAULOS.—Oín, señor, oín, e dígame si un ten que ter pacencia...

TIO XAN.—Pro logo?..

PAULOS.—Páseo ben, Don Ramonciño. Nada, tío Xan, que me vou porque xa m'é tarde.

TIO XAN.—Ágarda unha miga, Paulos, qu'eu de camiño saio tamén...

PAULOS.—Si non demora moito...

TIO XAN.—Non, home, non. Custión d'un momentíño.

PAULOS.—Agardarei d'aquela.

DON RAMONCIÑO.—E pol-a casa, Tio Xan?

TIO XAN.—A falar d'ela viña, casualmente. O conto da miña filla e do meu neto, si aquel demo de rapáz pode sel-o meu neto, qu'inda non-o sei, pois non ten a nosa fala nin se parez ôs do noso sangue—hastra pol-o nome lembra un can, cataeso de «Chuchin»—resolveuse tal e como vostede me aconsellou, Don Ramonciño. Pepe mercará a casaña e a chouza onde vivimos e donarallos en dote á Loisa para que poida casar con Manoeliño.

PAULOS.—Como din alí, non hai mal que por ben non veña. (aparte). E para mais Manoel non terá sogra...

DON RAMONCIÑO.—Era a úneca solución razonable, tío Xan. Despois do que pasou, sendo seu fillo home de bon sentido e con cartos, pra desagraviar á probe Loisa, o úneco paño de bágoas seu, dende fai tantos anos que enviudou, mais útil pra vosté que todol-os pesos do americano agora, non quedaba outro recurso; e fólgame d'elo.

TIO XAN.—Gracias ô seu bô consello. Que vostede, inda que médico, podería ser tamén abogado pol-o que sabe.

PAULOS.—Ai eso, si, siñore.

DON RAMONCIÑO.—Os que non podemos dar cartos, tío Xan, o menos que debemos faguer é iso: dar bós consellos. Que non todol-os dan bós,

nin todas (marcando a verba), Paulos. A de marras, por exemplo.

PAULOS.—Ten razón.

TIO XAN.—Ou D. Eduardo, siñore. Mire si é raposo este condenado cacique que lle foi vendendo o favor ô meu Pepe no respeitue á custión de Manoel e meu neto. Convenceuno de que si non fora por él e pol-a sua influencia, á istas horas o «Chuchín» acharíase no carce.

DON RAMONCIÑO.—E n'iso tiña razón, tío Xan.

TIO XAN.—E logo, non llo debemos á vosté que como médico non deu parte, e á Monoeliño que se calou?

PAULOS.—Pro dí bén, Don Ramonciño, porque si o xues de pas, feitura de D. Eduardo, empenárase en leval-a cousa adiante...

DON RAMONCIÑO.—Nin eu, tío Xan, podería botarlle terra ô asunto, nin Monoeliño, despois de ter recoñecido á quen o ferira, inda que logo se volvease atrás, conseguiría nada no tocante ás actuacións xudiciaes.

TIO XAN.—Pro, porra, o favor tanto como a il, débello á vosté e mais á Manoel.

DON RAMONCIÑO.—Home, eso, si...

PAULOS.—Eso xa é outra cousa. Mais o favoreceron D. Ramonciño e mais Manoel. E ademáis lle non venden o favore nin llo botan á cara.

TIO XAN.—¡Demo de cacique! Pro imos ô que eu quería perguntarlle. Diga, D. Ramonciño, agora que van casar Manoel e Loísa, haberá incomedente en que dea eu licencia pra que «Chuchín»,

o meu neto, veña cabo de nós? Él escribelle ó pai que está arrepentido do que fixo e que se non afai na vila, lonxe da familia. Ademáis, sua nai rabea dende qu'él se foi. Cáseque non nos fala. E o mesmo contece co'a filla.

DON RAMONCIÑO.—Pois mire, tío Xan; que veña, si, atópoo ben. Haxa pas que é o principal.

TIO XAN.—Non vé o menor incomenente, non si?

DON RAMONCIÑO.—Ningún, home, ningún.

TIO XAN.—Pois c'o seu parecer xa marchou tranquilo. Imonos logo, Paulos.

PAULOS.—Imos, tío Xan. Si quer algo pr'a vila (a Don Ramonciño), xa sabe, dispoña.

DON RAMONCIÑO. Nada, home, nada.

TIO XAN.—E cando te vas?

PAULOS.—Oxe, si Diol-o quere. Por mor d'arranxar o pasaxe.

TIO XAN.—Hache custar, ben sei, caro conseguilo.

PAULOS.—Pagando prima, xa veremos. Inda que sigue emigrando moita xente; van os barcos cheios.

TIO XAN.—Eso que Cuba está mal, según dí meu fillo. Porque a zafra do zúcre seique non se persenta moi boa. E d'aquí con todo, vaise a xente o mesmo. É unha toleria; un andacio...

DON RAMONCIÑO.—Porque hai outra «zafra» nos portos d'embarque da nosa Terra, tío Xan, que é a que leva ós nosos probes paisanos cegos e iñorantes á pasar traballos na América. Porque a verdadeira zafra i-a verdadeira América, fanna

os fondistas, os tendeiros, os navieiros, os consiñatarios, os axentes, toda esa cadea enguedellada nos portos, habilitados para a emigración, que impón silencio ós xornaes cando os xornaes queren ter un consello humanitario para aqueles irmáns nosos que descoñecen o malestar económico dos países americanos.

PAULOS.— Ten razón, señor, ten razón d'abondo... Páseo ben, Don Ramonciño, e Diol-o liberte de sogras.

DON RAMONCIÑO.—Adiós, Paulos... Deica logo tío Xan. (Acompañaos hastra a porta).

TIO XAN.—Vel-ahí ten xente agardando pr'a consulta, e nosoutros entreténdoo. (Saen).

DON RAMONCIÑO.—Adiante o que teña a vez. (Dirixíndose ós que se supoñen no corredor).

DON RAMONCIÑO, e RAFAEL

RAFAEL.—(Dende fora). Da o seu permiso?

DON RAMONCIÑO.—Pase, pase, (entra Rafael co chapeu na man). Vosté dirá, Rafael.

RAFAEL.—Señor, véñolle faguer unha pregunta, ou, si se quer, unha consulta.

DON RAMONCIÑO.—Pero, non estás xa ben?

RAFAEL.—Si, señor, sí. Pois no tocante á eso lle veño.

DON RAMONCIÑO.—Fala logo.

RAFAEL.—E vosté coida que podo xa voltar para Cuba? Eu agradecereille que mo diga craramente.

DON RAMONCIÑO.—Home, como poder, podes; e quizais che non pase nada, si o fás. Pero á

tua saúde mais lle convén este crima. Reposto de todo non te atope, pol-o de agora.

RAFAEL.— Eso xa llo sei eu tamén. Pro o caso é que Maripepa, a miña compañeira, di que aínda son novo e que debo aporveitar unhos anos aló, posto que hastra agora non tiven tanta sorte coma outros veciños; que os cartos que trouxen van de romate e que si sigo eiqui encherémonos de familia. Vosté ben sabe o que son as mulleres e de que xeito pensan.

DON RAMONCIÑO.— Vaia, ho; eche disgracia. Ó outro póñenlle a maleta á porta, na lua de mel, i-á este nin repoñelo deixan tan siquer. E o conto repítese todol-os días en moitas das nosas aldeas. Qué quer, Rafael, que lle diga? Emigre vosté, emigren todos. ¡Qué demo de América! ¡É o Moloch dos galegos!

RAFAEL.— Xa sei que á vosté lle non gusta que nos vaíamos. A mín, ben o sabe Dios, tampouco góstame deixal-a terra. Pro isto estalle perdidíño. Aos que non traguemos cartos, porque non tivemos sorte, recibennos de mala gana. As familias somentes tratan ben, pol-o regular, ós que veñen ricos. Americano que chega probe, acólleno con friaxe. As mozas xa non queren senón ós americanos. Desprezan ós mozos que non saíron do chan. Bótanse ó luxo d'un xeito escandaloso. Van á eses bailes de habaneros, que parecen talmentes señoritas da vila. Vosté ben o vé, D. Ramonciño. Y-esto trai o vicio, a perdición da aldea. Elle así como eu digo.

DON RAMONCIÑO.—Pois terase que marchar, Rafael.

RAFAEL.—E terei, señor, terei. Me non queda outro remedio. E xa non acabe un co'a pouca saúde que ten, cos calores tropicás.

DON RAMONCIÑO.—Pacencia home, pacencia. E xa sabe ond'estamos.

RAFAEL.—Moitas gracias, D. Ramonciño. E Diol-o conserve.

DON RAMONCIÑO.—Vaia con Dios, Rafael. E avise que entre outro dos que agardan fora.

DON RAMONCIÑO e ROSA con dous meniños pol-a mán.

ROSA.—(dende fora). Deo gracias. . .

DON RAMONCIÑO.—Entre, entre. . .

ROSA.—Boas tardes teña vostede.

DON RAMONCIÑO.—Moi boas.

ROSA.—Vaia, andai, meniños, qu'iste señor é moi bó.

DON RAMONCIÑO.—E logo que trai?

ROSA.—Elle este pequeno, D. Ramonciño, que non garda o que come y estáse quedando feito un fio. Cóntanselle os hosos. Vostede xa o vé. El non se laia de nada. Traémoslle moito camiño andado. Hamo mirar ben pol-a ialma dos seus difuntiños, siñore.

DON RAMONCIÑO.—(esaminándoo i-agarimándoo) Imos ver, imos ver. Non te sintes d'aqui neno? (palpándolle no estóm ago). Doiche esto?

ROSA.—Contesta, José María. Non teñas vergonza. Doiche onde dí Don Ramonciño? El non se lle queixa.

DON RAMONCIÑO.—Seique che trabou a lingua un can? Fala, meniño?

ROSA.—(Abaneándoo).—¡Ai que rapaces! Condenanlle á un a i-alma. Non calas así na casa condanido. Alí revolven os mil revolveres...

DON RAMONCIÑO.—Déixeo, señora. Ensiname a lingua... Anda. Así... Vaia, xa vexo que a tés, ho. E, fai moito tempo que lle escomenzaron os vómitos?

ROSA.—Vai pra dous meses. Non, Ricardiño? (dirixíndose ó outro fillo que tamén cala). Outro mudo... ¡Huy! (con xenreira). Se non fora por Dios...

DON RAMONCIÑO.—Boeno, e que lle dá de comer?

ROSA.—E, señor, o que poido; o que podemos os probes. Un caldiño de berzas, algo de leite, panciño de mistura, i-as veces un peixe salado ou unhas papas de millo.

DON RAMONCIÑO.—Pois mire: voulle recetar unha menciña para que vaian á botica da vila por ela. Aló lle dicirán como ha tomala. Se non lle fai ben, que coido que sí, entón xa veremos.

ROSA.—E curará, siñore?

DON RAMONCIÑO.—Cura, muller, cura.

ROSA.—Falla me fai, D. Ramonciño. Qu'el Señor o oya.

DON RAMONCIÑO.—(escribe nun papel que l'entrega). Tome, e xa sabe. É cousa doce. Hache go-rentar (ó pequeno). E vosté, ¿é casada?

ROSA.—Onte entereime de que o son, señor, i-ogallá o non fora.

DON RAMONCIÑO.—Cousa rara. Non se leva logo ben con seu home, ou qué?..

ROSA.—Non me lle levo nin ben nin mal, qu'é piores.

DON RAMONCIÑO.—I-entón, muller? (ríndose).

ROSA.—Non se ría, D. Ramonciño. Elle unha hestoria coma tantas. O meu home marchou á Boenos Aires vai pra nove anos, cando aquél non tiña un (por Ricardiño), deixándome en cinta de este outro. Levaba moi boas tencións.

DON RAMONCINO.—A eterna custión... Sempre América.

ROSA.—Os primeiros tempos esquirbiume e aínda xirou algú cartiños. Despois, «si te he visto no m'aquero». Non lle volví a saber d'ele. Perguntáballes ós veciños que teñen familia de seu aló, e unhos dicianme unhas cousas i-outros outras. Dios sabe os contos... E com'eu sofria, mentres non me afixen, que as línguas cativas sonlle mais que as boas. Pro non volveu á se lembrare de min nin dos fillos do seu sangue. Eu tiven que gañalo pan pra eles. I-agora, cand'os levo criados, gracias al Señor, sen lle deber nada á ninguén; logo de nove anos vivindo coma unha escrava, chorando e rabeando, despois de non sabere si era viuda ou casada, vel-ahí ten carta d'él pidíndome perdón i-avisándome de que chega enfermo.

DON RAMONCIÑO.—Boa comenencia.

ROSA.—Non ll'é mala, abofé. Cando meus fillos i-eu non percisamos d'él, asín que se fartou d'andar por isas terras do demo, que de Dios non lle son, señoritiño, tunando con toda crás de pendan-

gas, mal raxo as fenda, agora, cheio de podre, se cadra, lémbrese de min, e aínda non sei si me pedirá contas da miña vida mentres él faltou... Pois eu non'o quero aquí: Onde viveu hastra oxe, que siga vivindo. Pra traballos abóndame c'os dos filliños. Non; non lle teño miga d'agarimo; dame noxo, e qu'el Señor me perdoe...

DON RAMONCIÑO.—Non é estrano, muller.

ROSA.—Disimule, Don Ramonciño. O qu'eu quero é que sande o meu neno. ¡Xa se vé que él non os pariu nin sudou pra mantelos! ¡Si lle fixeran botar-as cañas que á min...! Non o molesto mais... diga, faiga o favor de me dicire o que lle debo. (sacando un pano con cartos da faldriqueira).

DON RAMONCIÑO.—Váíase, váíase que xa llo direi cando o pequeno estea bó.

ROSA.—Pro señor...

DON RAMONCIÑO.—Váíase, muller. Garde os cartos pr'a menciña.

ROSA.—¡Ai, señor; pois entón que Dios lle dea moita saúde e todo pol-a i-alma dos seus difuntiños... Andai, nenos, andai. Decidelle adiós á este señor que vos é o pai dos probes... Eles teñen vergonza, ¡malpocados! Páseo ben e consérvese. Volveremos cabo vosté. (Sae).

DON RAMONCIÑO.—¡Cántas hai como esta pol-as nosas aldeias! ¡Si se poidera facer unha estadística! Son centos, centos... Somentes da emigración se vé a cara boa. Pro ninguén lembra estoutra cara tráxica. (ponse á escribire). ¿Quén anda ahí? ¡Adiante! (ninguén entra e síntese petar c'un pau no

chan). ¡Pase quen seña! (érguese e vai á porta). Pase.
¿Seique non oi?

O mesmo e un Vello mendigo.

VELLO.—(Entrando). ¿Qué di, meu señore?

DON RAMONCIÑO.—¿Vosté é xordo? (berrando).

VELLO.—Non sei que di, queridiño.

DON RAMONCIÑO.—Si é xordo? (berrándolle ô pé da orella).

VELLO.—Unha miguíña... Se fai o favor de me falare un pouco alto, nada mais que un pouquiño, enténdolle ben.

DON RAMONCIÑO.—¿A que chamará berrar entón? (Fai aceno de querer saber ô que ven).

VELLO.—Véñome á mé consultare. Dixéron-me que vosté é un médico moi entendido.

DON RAMONCIÑO.—Boeno.

VELLO.—¿Qué di?

DON RAMONCIÑO.—¡¡Siga falando!!

VELLO.—Ah, seguirei; sí, siñore. Pois, amigo de Dios, eu funlle cabo moitos médicos, algúns de moito nome, non despreciando á vosté, e ningún m'atinou co'a miña enfermidade. Nin os médicos nin os manciñeiros, e ben sabé que os hai moi entendidos. Coidei si él sería a paletilla que tivese caída—(ríndose), je, je, je, xa sei que vostedes non creen n'esas cousas—pois erguéronma de palabra e de obra, e non lle fun á millore. ¡Xa non lle son o qu'era vai pr'algúns anos! (Rumiña unhas verbas que se non entenden).

DON RAMONCIÑO.—¿Cómo?

VELLO.—Ai, comer, como, si siñore. ¡Houbera moito!

DON RAMONCIÑO.—¡Vaia unha lata! ¿Qué ten? ¿qué sinte? (berrando).

VELLO.—¡Ai!, ¿qué sinto? Sintolle un pouco cansancio cando sobo algunha costa.

DON RAMONCIÑO.—¿E qué mais? (ao pé da orella).

VELLO.—Mais nada; siñore, (ollándoo con xeito d'asombro). ¿E él parécelle pouca enfermidade?

DON RAMONCIÑO.—Boh, boh. ¿Cántos anos tén?

VELLO.—E sei que lle ando nos oitenta e dous. Fágoos pol-o Sanmartiño.

DON RAMONCIÑO.—E de oitenta e dous anos quere ser como de mozo? O seu mal lle non ten remedio.

VELLO.—Qué me di?

DON RAMONCIÑO.—¡¡Qué non ten remedio!!

VELLO.—Ora non terá, siñore?

DON RAMONCIÑO.—Non.

VELLO.—Logo me non dá ningunha botica?

DON RAMONCIÑO.—Mentres se non invente unha pra volvere á nascere de novo...

VELLO.—Y-entón, pódeme favorecer c'unha esmoliña? ¡Pol-as almas dos seus difuntos!

DON RAMONCIÑO.—Acabáramos. Por ahí debeu escomenzar. Tome...

VELLO.—(pillando a esmola). Disimule, siñore. Diol-o favoreza; as animiñas benditas do purgatorio...

DON RAMONCIÑO.—(indo á porta). Xa non teño

mais clientes. Entretereime un momento. ¿E do país?

VELLO.—Son, si siñore. D'aquí á dúas legoas. Pro ando á pedire dende que se me finóu a compañeira e fáltanme os fillos. Tiven tres, siñore... Un fóiseme para a Arxentina...

DON RAMONCIÑO.—Todos igual.

VELLO.—Empeñei unhas leiras de meu, c'o conto do porte, que xa nunca poiden desempeñar. . . e non volvin á sabere mais d'ele. Outro leváronmo ao servicio de'El Rei, e ora vexa: como tantos outros, desque probou a vila, non quixo tornar á aldea. Fixose un señorito, casouse i-ende-xamais tivo lembranza pra seu pai. S'eu fora dos que mandan, siñore, como Don Eduardo, abofé prohibiría que os mozos das aldeias saisen d'elas. O servicio d'El Rei i-as Américas, así eu, fan que os mozos arreneguen do chan onde nasceron. . . E aínda tiven outro fillo, o que mais quería, siñore, que mo mataron d'un balazo os civís n'unha revolta, por mor do consumo, que el Señor confunda. Nunca n'ela se metera ¡malas meigas! !Y-eu fiquei solo, siñore! Pro o fillo que me mataron, inda que morto, é o que parez que me non abandonou. Sei onde está enterrado, señorito; acóchao a terra que nos dou, a mesma terra que garda as cinzas da miña probe muller. Viven pra mín estes mortos queridos mais que aquél fillo vivo aló na vila e que o outro da América. . . E moitos, cando lles alongo a mán pregándolles unha esmola, pergúntanme porque se non traballo non vou para un asilo. . .

DON RAMONCIÑO.—Eses son do mesmo xeito dos que decote veñen laiándose de que a Nosa Terra esteña envolta nas brétemas da superstición e dos vellos costumes, cando eles non fan nada ô direito pra fomentaren o traballo moderno; do xeito dos que ven indiferentes como aquí se non fai outra cousa que desgaleguizar ás xentes, nas escolas preparatorias da emigración, nos centros dos indianos, no coartel, onde queira... Os que levan os seus cartos á negocios de fora do chan; os que se non sinten abraizados ô veren como o país queda sin os brazos mozos i-as enerxías novas, sin ideas enxebres e sin sangue, e logo inda queren que traballen os vellos que suaron arreo de mozos e ollan un consolo no asilo... Escravos que non saben apreciaren o ben da libertade, e con alma d'escravos coidan o millor medio de vida, o mais doado e mais independente —como se non fose a pior das dependencias—o conqueriren pra os fillos destiñiños do Estado... ¡Este probe vello que tanto ama á terra e anda á pedire, é un símbolo da nosa patria. Galicia como él pide, porque os seus fillos mellores, os que poideran esixire e impôrse, a deixaron esquecida!

VELLO.—Qué di, siñore?

DON RAMONCIÑO.—Nada; falaba eu solo, como falo sempre inda entre as xentes que m'escoitan, porque cáseque todas son xordas, mais xordas que ti aínda, que estás o mesmo que unha tapia, pr'as cousas galegas. ¡Adiós, bó vello!

VELLO.—El Señor lle dea moita saúde... Páseo ben. Disimúleme... (Andando cara á porta, aparte).

I-os que veñen ahí seique son persoas principais. Ai, hó. Teño que me apañar pra lles arrincare unha esmoliña...

DON RAMONCIÑO, PEPE e CONCHA

PEPE.—Eh, dotor, moi boas tardes.

DON RAMONCIÑO.—Pasen, (ó Vello). Non se preocupe do cansancio pol-as costas enriba, (berrándoll'o pé da orella, risoño).

VELLO.—(Logo de deixar o chapen baixo d'unha cadeira con disimulo, renqueando c'a caxata). Que teña tanto ben coma pra min cubizo... Se todos foran coma vostede. Hai tan pouca caridade, señor...

CONCHA.—Un buen cliente, dotor. Ese no le hará rico, ¡que vá!

DON RAMONCIÑO.—Pues hay tantos como ese, señora. Pero, tomen asiento.

PEPE.—Acó vimos molestalo...!

DON RAMONCIÑO.—¡Caramba...!

PEPE.—Xa vé como recordo o galego.

DON RAMONCIÑO.—Pois celebrándoo. Vostedes dirán. (Aparte). Voume trocar en doutor americano, con tantos americanos. Supoño que non haberá ningunha novidade no curso da sua doenza. (Dirixíndose á Pepe). O seu pai estivo aquí fai un pouco... Ademáis a sua face e d'ir millor...

PEPE.—No tocante á eso vimos. Curado cá-seque estou e moi agradecido a vosté.

DON RAMONCIÑO.—A mín, non, ós ares da nosa terra.

PEPE.—Boeno, pero vosté púxome en cura ¿non?

DON RAMONCIÑO.—Adiante.

PEPE.—Si, que terá presa.

DON RAMONCIÑO.—Presa ningunha. Mais sinto curiosidá por coñecer os motivos da visita.

PEPE.—Dotor, como vosté sabe, levo sete meses na aldeia. Co'as menciñas i-o réxime que me deu e cos ares da terra, fun repoiñendo a saúde perdida. E agora quixera saber se volvendo á retornar á Cuba terei perigro de recair na doenza... Porque os meus negocios chámanme aló, i-a tranquilidade do meu fogar mais aínda... Eu coido ¿cómo non? que conviríame ficar aquí, dous ou tres anos cando menos... Mais ésta non quer ¿que va!, a filla tampouco; o fillo, peor. Laian pol-o seu país; todol-os días a choraren i-a rabearen... E, mireme eso, dotor.

CONCHA.—¿Verdá, dotor, que mi esposo ya está sano?

DON RAMONCIÑO.—Señora, mi deber es ser franco. Yo no puedo engañar a nadie. Pero aguar-den un momento. (Ouvíndo ruído fora). ¿Quén anda ahí?

VELLO. (Dende o corredor). Disimule, señora...

DON RAMONCIÑO.—Seique é o vello xordo. ¿Qué demos quererá?

CONCHA.—Ah, mire el viejito que salía hase un rato.

VELLO.—(entrando). E señora, disimule, xa que é tan boiño. E parezme que deixei aquí esquecido o meu chapeu.

PEPE.—Compadre, eso es lo mismo que perder la cabeza.

DON RAMONCIÑO.—Eu non-o vexo por ningures. (Ollando por todos los sitios).

VELLO.—Pois él tivo que me cair aquí... Non s'encabuxe, siñore... Costóullemme un caro subil-as escadeiras... Non-as subín por gusto, ben o sabe Noso Señoríño del cielo. Como inda hoxe non comín rafa... Así Deus lle dea saúde i-á compañía, como que dende onte non entrou lemento de sustancia no meu estómago... E cangado pol-os anos... ¡ora o demo! E vel-ahí o chapeu, siñore... (trata de pillal-o de baixo da cadeira co'a caxata).

CONCHA.—Pues mire donde estaba el sombrero, (facendo intento de llo ir buscar ô yello). ¡pobrecico!

PEPE.—Déjate, Concha... yo...

DON RAMONCIÑO.—Non se molesten. (Báixase á pillal-o).

VELLO.—¡Si me deran unha esmoliña, pol-a i-alma dos seus difuntiños; vostede... D. Ramonciño que é tan bó pr'os probes, xa m'amparou.

DON RAMONCINO.—(dándolle o chapeu). Váia-se, váia-se, que este non é lugar de pedire...

VELLO.—¿Qué dí, queridiño? (Pillando a esmola que lle ofrece Pepe). Xa sabe que son moi xordo. (A Don Ramonciño). ¡Díol-o favoreza (a Pepe) e lle dea saúde e tamén á siñora! (Aparte) ¡Unha pesetiña! ¡Bó choío! Se non argallo o do chapeu...! (Alto). Disimulen, que por gusto non lles subín, nobres almiñas... (Sai marmulando gratitude).

CONCHA.—El pobre es tan viejesito que no sabe lo que hase... de manera sea, doctor...

DON RAMONCIÑO.—Decía, señora, que la

dolencia de su esposo es de las que requieren muchos cuidados. Con el calor y la alimentación de los trópicos está expuesto a serio peligro. Los médicos de allá ya se lo indicaron. Aquí, siguiendo aquí, podrá mejorar todavía mucho más de lo que mejoró. Yo, señora, tengo el deber de decir que éste es el clima que le conviene al enfermo, su esposo. Ahora, ustedes son muy dueños de hacer lo que se les antoje. Vea otros compañeros; consulte el caso; aunque juzgo que ha de ser en vano.

CONCHA.—Pero... pero vea, yo voy a quedarme aquí pa siempre, en este rincón susio y triste... y mis niños acostumbrados a la sosedá de su tierra, mi Cubita bella, condenados a esta prisión... ¡Qué va, chico! (A Pepe).

PEPE.—Ven acá, Concha: yo ya te dije que á Chuchin podemos mandarlo pa allá. Cómo no?

CONCHA.—¡Míreme eso! ¿Y Teté y yo?... Pepe: yo no me he casao pa sufrir este infierno! Para que sanes tú, enfermaremos nosotros. Sin un día alegre; tratando con gentes que no son de mi igual, viendo llover, llenas de frío, unas horas interminables... ¡Qué horror! Y si se va mi hijito, lejos dél... mejorará tú, pero nosotras... por causa tuya...

PEPE.—Pasaremos temporaditas en la villa... Viajaréis vosotras...

CONCHA.—Yo no me acostumbro a la vida de acá... ¡Pa siempre alejada de mis viejos!

PEPE.—Míreme esto, dotor. Vostede que m'aconsella?

DON RAMONCIÑO.—En casos coma estes, compre qu'eu cale.

CONCHA.—Pero, dotor, cuidándolo bien, no dejándole comer sinó cosas sanas, con un buen plan, mi esposo ha de ponerse bueno prontico... (Don Ramonciño fai un xesto negativo).

PEPE.—O pior é si ela enferma ou enferm'a miña filla, por mor do procuro da miña saúde. Vestir á un santo pra dispir á dous... E poidera ser. Que acá no se afán e sinten tamén a morriña do seu país. ¡Qué ansia tiña de chegar á miña Terra, á este corruncho onde nacín! E desque cheguei, vexa, dotor, non abranguín nin un momento de lecer ditoso... Pol-a paz dos meus; pol-a satisfacción e a dita da muller i-os fillos son capaz ¿cómo non? de facel-o sacrificio da miña saúde.

DON RAMONCIÑO.—De continual-o sacrificio, diga mellor.

PEPE.—Non sei xa o que falo, dotor. Perdóme; estou abraiado.

DON RAMONCIÑO.—Perdoalo, non; á min só me toca compadecelo, compadecelos...

UN CRIADO.—¡Señor!...

DON RAMONCIÑO.—Qué queres?

UN CRIADO.—Preguntan pol-a señora.

CONCHA.—¡Ah! Preguntan por mí, ¿nó?

UN CRIADO.—A señorita, a sua filla.

DON RAMONCIÑO.—Que suba...

CRIADO.—Dixome que lle rogara á señora que fose cabo d'ela un momento, que lle ten que falare.

PEPE.—Concha, vete a ver lo que quiere la

chiquita. Yo te aguardo acá conversando un rato con el dotor.

CONCHA.—Entonces, ahorita vuelvo. Con lissensia. (Sae c'o criado).

DON RAMONCIÑO e PEPE

PEPE.—Falábame de sacrificio.

DON RAMONCIÑO.—Faláballe de continual-o sacrificio porque toda a sua vida, coma a maioría das dos que emigran, é iso: un continuo calvario; e calvario sin redención.

PEPE.—Boeno; dotor, iso é porque á vosté non lle gusta que s'emigre. Lémbrome aínda das polémicas que temos tido.

DON RAMONCIÑO.—Como s'emigra d'esta Terra, non. Porque, por mor dos que emigran, Galicia é escrava.

PEPE.—E nós queremos fuxir da escravitude, ¿cómo no?

DON RAMONCIÑO.—Porque os que quedan eiquí son mais escravos do corpo que da i-alma, e os que se van pras Américas son escravos do corpo e da i-alma, mais da i-alma aínda que do corpo... Saen da sua terra sufrindo; son exprotados, aló; sobr'un aforro inhumano que lles magoa a saúde en colaboración c'o clima, moitas veces, afincan o seu porvir: o desexo de fagueren unhos cartos, coidando que a riqueza é un fin e non un medio. E decátese, Pepe: vosté, é vosté son moitos vostedes, ten riqueza, pro sin saúde; ten cartos e non ten tranquilidade; ten familia, pro non ten patria. Que eiquí é extranxeiro i-extranxeiro é na Amé-

rica. Traballou arreo, carece de persoalidade; é cousa exótica onde queira. Xa o dixeran, coma vosté, todos ou cáseque todos. Aquí chámanlles *americanos* i-én América *gallegos*, e nin son gallegos pra nós nin americanos pra os d'América... E coidan certos os agasallos i-aloumiños que lles fan os señorós, os don Eduardos d'aquí e os das mais partes, si lles osman diñeiro, pois cando voltan probres, despréciannos. Exemplos hai na aldeia a centos. Quedárase vosté sin cartos, e decátariase de todo isto...

PEPE.—¿Cómo no? Cecais n'algo teña razón... Pro se non emigráramos, deje ver, dotor, en Galicia non se podería vivir.

DON RAMONCIÑO.—Ese, ese é o erro. Galicia en preno desenrolo das suas riquezas naturais, civilizada no senso industrial e cultural como os mais pobos d'Europa, trocada na cibdade-xardin que compre sexa, por se xunguiren domeados pol-a cencia os ceibos cabalos brancos de melena revolta i-alporizada das fervenzas d'auga, perdida entr'as penas i-os felgos dos nosos montes, á carroza do progreso, para acercar rápidamente unhos á outros os lugares mais arredados da Terra, Galicia, de tal xeito, meu amigo, podería manter no seu seio unha poboación dobre ou tripe da d'agora.

PEPE.—Pero ¿á nosa probeza i-o abandono dos Gobernos? ¡Qué va!

DON RAMONCIÑO.—A nosa probeza, o noso atraso á América lle son debidos. Emigran os brazos fortes i-os homes mozos, audaces, aventureiros, doados pra total-as rebeldias. Fican eíqui os

vellos, as mulleres sempre sofridas, i-os cobardes, os que cubizan redimirse do traballo manual facéndose señoritos... E así os Gobiernos cómo non han de nos abandoare si os galegos non somos por iso un perigo pr'a súa tranquilidade? ¿Si vivindo cal vivimos no illamento mais vergoñoso os d'unhas vilas e logares dos dos outros achámolo valeiro de toda forza de concencia colectiva, xa que ista s'esnaquiza i-esmorece com'as ondas do mare nos éons da costa, nas congostras do localismo, e de somellante xeito non podemos faguer xermolar o formento revolucionario que arrola e derruba con estrondo canto non é canlizado comenemente? Non saíran os galegos pra América, ficarán todos no chan, e por lei de necesidade insuperabel, pois a función creía o órgao, d'un pulo, ou tráxica ou pacificamente, poríamonos á subir ó cumio do progreso.

PEPE.—Pero...

DON RAMONCIÑO.—Agarde... América é o tóxico que adormenta o noso espírito e fai decaír a nosa raza. Os que se van, ou pérdense pr'a Terra ou voltan enfermos pra xeneraren fillos d'alma esvaída e de corpo debile. Os que quedan, que son os menos traballadores, os mais tímidos, os menos fortes, producen por lei biolóxica unha descendenza mansiña e resñada... Esto vése seguindo a nosa Hestoria: porque os galegos foron o mais rebelde e rexo da Hespaña, hasta o momento mesmo da descuberta da América. Entr'outras razóns, pol-a de que non emigraban d'aquela.

PEPE.—Pero inda sin negarlle eso, dotor,

moito lle debe Galicia á América. D'América veñen moitos millós pra soste numerosas familias; veñen cartos pra escolas, hospitaes i-asilos.... Aquí, si que non pode dubidare, ¡qué va!

DON RAMONCIÑO.—Cartos que son remedio de momento; cartos que perxudican ó longo; cartos que fomentan a folgazanería en moitos fogares; cartos que axudan á aumentaren a nosa resina-ción; cartos que sirven pra encarecel-as terras i-a vida—novo factor emigratorio—e para desga-leguizal-as almas. Inda nos millores tempos que recordan os nosos emigrados pra se faceren ricos, eu non sei que industrias fundasen no chan nativo. Ningunha gran industria se lles debe á eles.—Si houbese algunha excepción confirmaría a regra.—En troques empristan os seus diñeiros en negocios extranxeiros. Nin construíron un tranvía, nin unha frábica, nin exprotaron unhas minas, nin ergueron apenas unha granxa agrícola. Franceses e cataláns viñeron á enriquecérense eiqui industrialmente; maragatos e casteláns á seren donos do millor comercio... Y-os hospitaes e os asilos, amigo, cá-seque son a razón inversa do progreso. Tres anos de cativas colleitas e sin recibir cartos das Américas, trocarían a mansedume labrega en revolución fecunda.

PEPE.—Eu non vexo as cousas d'ese xeito... pero, míreme, ya vuelve mi señora.

CONCHA.—(Entrando). ¿Ya han rematao su plática?...

PEPE.—Entavía, Concha; siéntese un ratico. Estamos de discusión acá el dotor y yo. Déjate que

le haga una pregunta. (Concha séntase). Vosté que tod'o nega, non negará que son patrióticas as nosas escolas, inda que xa ouvin que fala mal d'elas.

DON RAMONCIÑO.—Négoo, si, négoo.

PEPE.—Vámo a ver, dotor que iso xa é o colmo, ¿cómo no?; vámo a a ver por que motivos.

DON RAMONCIÑO.—Pois porque son atraso coleitivo inda que parezan seren coltura individual; porque n'elas os escolantes, os mestres, fánlles deprender de todo os alunos, agás o amore à Terra i-às cousas da Terra. Porque son coutos de desenxebrización, de despersoalización, negadores da pedagogia mais sinxela que manda axear as forzas da intelixencia par'a adaptación ô médeo. Deprenden mais xeografía e hestoria d'América que de Galicia os nenínos que van as escolas de vostedes; deprenden mais de mecanografía que de cultivos de terras veciñás e de cousas do traballo do país. . . As escolas de vostedes son escolas fomentadoras e preparadoras da emigración. . . E si a emigración é o mal galego, taes escolas resultan un sintoma d'isa doenza. A un rapaz d'aldeia á quen se lle fai deprender mecanografía ou hestoria d'América, verbigracia, pónselle de costas à súa natureza, arredándoo da súa aptitude herdada, que é a de labrego, ou non hai lóxica no mundo, para que sexa unha resta no progreso do campo.

PEPE.—Pero os edificios que donamos ô Estado. . .

DON RAMONCIÑO.—¡Ai, meu amigo! Os edificios sin bós mestres, non son nada. Vostedes

queren suprir unha obriga do Estado e gastan os cartos en caserós, cando deberan un día i-outro predicar a rebeldía contra do Estado que non'os fai, adicándose para conseguire isto, á alugaren ou mercaren unha casa calquera das aldeias,—todas baratas—que branqueadiñas e con profesores entendidos, alleos ó oficialismo, ben pagados por vostedes, fixeran o ensino que convén ós campesiños; porque o bó mestre—como dixo Rousseau—á soma d'unha árbore pode faguer espréndidas xeneraciós de discípulos... Esto sin contar que, si os cartos da emigración os empregasen en industrias i-obras públicas no país, as escolas xurdirían logo cáseque automáticamente.

PEPE.—Compadre, entón nosoutros somos...

DON RAMONCIÑO.—O mais triste é que o non sospeitan. Elementos antigaleguizadores inconscientes; homes de boa vountade que viven ó marxe do espirito d'América e de Galiza; protagonistas oscuros d'unha eterna traxedia, que non sinten com'a min cantos se bulran de moitos de vostedes i-os ollan irónicamente, inda que os adulen pol-os cartos que trán, que é o único valor que se lles recoñece...

PEPE.—Míreme eso, doutor, vosté parezme inxusto; nunca ouvin ¡por mi madre! cousas somelantes...

CONCHA.—Josú, Pepe, no charles más por favor... Que yo me aburro, hijito. Acá vinimos a saber si tu puedes o no puedes marchar pa Cuba. Yo quiero que me digan eso. Luego conversen lo que deseen en su habla que yo no entiendo.

PEPE.—¡Ah, caramba! Míreme que tiene razón mi señora... Le estábamos dando una latica, cómo no? Si ella no comprende el gallego...

DON RAMONCIÑO.—Ogallá o entendese, meu amigo. D'iso nasce o seu mal i-o seu castigo. Esa é a sua traxedia. Se o entendera, se fose galega, non quereda levalo á morrer lonxe d'aquí. Cada un turra pr'o seu... E decátese: son rarós os europeos que cásan nas Américas con americanas... O defeuto galego i-hespañol de cruzal-o sangue con mulleres de calquera raza exótica, é outro sintoma de antipatriotismo inconsciente, que trai conflictos com'o seu, coma este... Pero, señora, perdón que la hayamos aburrido. Lo que usted deseaba saber ya está dicho: el clima tropical no conviene a la salud de su esposo, de ninguna manera.

CONCHA.—De manera sea que estamos en la misma. ¡Qué gracioso! Pa que él no muera allá, acá tendré entonces que morirme yo... y vivir triste y sacrificada su hija, mi hijita de mis entrañas! ¡Dios mío! que desgraciada soy! (lamiendo).

PEPE.—Concha tranquilízate; no te aflijas, mujer... Ya luego veremos eso... Y ella, doctor, tiene razón.

DON RAMONCIÑO.—E vosté tamén; téñenna os dous.

Os mesmos, TETÉ, CHUCHÍN, logo o SR. PEDRO

TETE.—(dende fora). ¡Eh, papaiito, mamiíta!...

DON RAMONCIÑO.—Chaman.

CONCHA.—Ah, es Teté que ha quedao en sa-

lirnos acá, de no hallarnos por el camino. (Vai á encontro da sua filla).

TETÉ.—(Entrando, leda). Mamá, antes te he engañao pa darte ahorita una linda sorpresa. Pero estás triste. Porque el dotor ha dicho que no podemos marchar ¿nó?... ¡Mira pa allí!

CONCHA.—¡Oh, Chuchín, mi hijito de mis entrañas! (apértándose contra él. Bótase á chorar). ¡Qué ganas tenia de verte!

CHUCHÍN.—¡Mamaíta!

DON RAMONCIÑO.—Seu fillo.

CHUCHÍN.—Hola, papá.

PEPE.—Ven acá, te encuentro flacucho.

CHUCHÍN.—¡Qué vá! ¡Un naitica, viejo!

TETÉ.—No le prueba el país ¡qué salasión!

DON RAMONCIÑO.—Ou probou él o país d'abondo.

(O doutor e Pepe, parolan; n'outro grupo Chuchín, Teté e Concha).

CHUCHÍN.—Y por eso estás afligida, mamaíta?

CONCHA.—Es horrible que nos quieran haser vivir acá; pa eso vale más enterrarnos vivos. Por ustedes sufro.

CHUCHÍN.—Ni te ocupes de eso, mamaíta. Déjate que ya arrempujaremos al viejo pa Cuba, pa nuestra tierra. Me encargo yo de todo. Ya yo le he hablao algo a Teté.

CONCHA.—Yo sabiendo que tengo que vivir acá toda mi vida, me enfermo, ya estoy enferma de pensarlo y me muero, vaya.

TETE.—Y yo también, mamaíta.

CHUCHÍN.—Taria bueno; pa que él sanase que enfermaran ustedes.

TETÉ.—Tres por uno, Chuchín. Eso no puede ser ¿verdà? (van erguendo a voz y-o dotor e Pepe escoitan).

CHUCHÍN.—¡Qué va! Yo quiero al viejo ¿cómo no? Pero el viejo, después de tó, ya cumplió su misión en el mundo.

PEPE.—¡Dotor, ¿non oyeu?

DON RAMONCIÑO.—Oín, probe amigo. Elle lei social e fisiolóxica: cada ovella co'a sua parella. Ben din os nados en Cuba: o galego pr'a mesa i-o criollo pr'o leito... Elle tamén lei d'educación: que solo os fillos dos galegos emigrados que casan con americanas falan mal do país do seu pai. (Ó decir gallegos dixeran hespañoes, que ali todos os peninsuares somos gallegos). Pois entr'os demais europeos non se lle dá ese caso nunca.

PEPE.—¡Meu Dios! é preciso o sacrificio... Terei que morrer lonxe da terra... lonxe do meu vello...

TETÉ.—Eh, papaito, ¿vámonos? (indo cabo d'il).

PEPE.—Vámonos, sí, hijos... míos. (Dispónense á sairen).

PEDRO.—(entrando). ¡Canto bó por aqui! ¡Moi boas seras! (roparando na tristura de Pepe). ¡Ai, hó! ¿Qué che pasa? ¿Volviches seique á pior? Parés abraiado...

PEPE.—(topándolle agarimoso e tremante n'a hombreira). ¡Pedro, Pedriño, feliz ti, meu querido compañeiro da niñez, que nunca saiches da Terra; que fuches útil ô teu país, que tes saúde, ledicia e unha

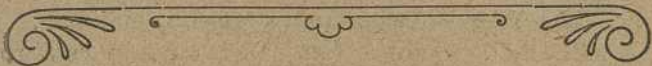
familia criada; que contas c'o agarimo dos fillos, xa homes con carreira, que podes disfroitar de todo, incruso dos praceres da mesa—que eu xa nin eso poido—, e de probe fixéchete rico sin emigrares do chan nativo! Chegas en mala hora, porque pareces o meu remorso.

DON RAMONCIÑO.—Él é un patriota, si.

PEPE.—Y-eu un disgraciado, un disgraciado.

DON RAMONCIÑO.—Un probiño...con cartos.

PANO SÚPETO

ESTANCIA 3.^A

Frontis d'unha taberna. Unha táboa e tallós, baixo d'unha parra co'a follax xa murcha. (Pol-o serán).

O TIO XAN, sô, bebendo unha cunca de viño e picando un xaruto.

TIO XAN.—E seique aquel que ven acolá é o Sr. Pedro... O mesmo, asieumedre. !Ai Sr. Pedro!... (chamando).

PEDRO.—E logo, tío Xan, ¿vosté por eiquí? Facíao na festa.

TIO XAN.—Eu xa non ch'estou pra romaxes. Aos meus anos, caldos e bô viño. E millor bô viño que caldos, se cadra. Pro, por iso ti tampouco te animaches. E mais é milagre, abofé.

PEDRO.—Xa vé. Tiven unha ocupación e por mor d'ela deixei d'ire, sintíndoo moito, ô Santo Cristo. Primeiro é a obrigación que a devoción. Pro a miña xente aló vai, i-a sua xa sei...

TIO XAN.—Si, aló vai tamén.

PEDRO.—Fan ben aproveitárense. É á derradeira festa do vrán, e ó outoño xa se bota enriba de contado.

TIO XAN.—Pasou moita familia, moita...

PEDRO.—Sempre está moi animada esta romaria.

TIO XAN.—Pro que che boten un vaso... ben'o bebes ¿non si?

PEDRO.—Oxe non ll'estou bebedore.

TIO XAN.—Xosú, que se non diga que non molla na miña compañía a palleta o día do patrón. Unha miguíña, hó.

PEDRO.—Vaia logo.

TIO XAN.—(chamando pra dentro da taberna). Ei, rapáz, traí un vaso de viño pr'ô Sr. Pedro.

PEDRO.—Boeno, tío Xan, boeno. De maneira que os seus fillos inda pasarán acó tod'ô ano que ben?

TIO XAN.—Custou caro convencelos. Hánno pasar inda que rabeando, pro a saúde do meu Pepe é o primeiro. Eles encabuxar, encabuxáronse, mais áchanse reducidos... N'un ano moitas voltas da o mundo... ¡qué carafio! mentres tanto Pepe poderá robustecerse d'abondo e logo xa quedando eu co'a miña Loisa casada, con chouza de seu, non sentirei tanto a marcha do «habanero». O que poida marche axiña—e Diol-o leve—é o meu neto.

RAPAZ.—(Sal da taberna e pon un vaso de viño encol da táboa. O Tío Xan págalle).

TIO XAN.—Toma, neno, pra que engorde o zurrón do teu pai. (O rapáz vaise).

PEDRO.—E fixollo bô, tío Xan.

TIO XAN.—El non hai maragato pato que se non enriqueza na nosa Terra. E falan das Américas... Non vai pra tantos anos que chegou,

negro é pálido aquí, sen unha cadela, e oxe, côrado e gordo, xa ten casa de seu, i-esta tenda na que vende canto quer...

PEDRO.—Pois casos coma este poderíanse sinalar á centos na Galicia. De maragatos e dos que non son maragatos. Pro os galegos non'os vén. Somentes teñen ollos pra veren ôs que se fan ricos en Cuba e nas mais Américas, á forza de traballos, de desesprezos, e de perda da saúde.

TIO XAN.—Non, por iso sómoslle ben parviños nosoutros.

**Os mesmos, DON RAMONCIÑO e PANCHO,
que veñen camiñando.**

PANCHO.—Con vostede non se pode discutir, dotor.

DON RAMONCIÑO.—Ou se non sabe qué discutir, Pancho, (sorríndose). ¡Boas seras, señores! (Ao Tío Xan).

TIO XAN.—Pro, Don Ramoncifio, ¿tan cedo de volta da festa?

PEDRO.—Inda m'estrana mais de Pancho, abofellas, porque Don Ramoncifio non é larpeiro nin bailarín; pro Pancho por trouleare vólvese tolo, e por bailare baila hastra no peteiro d'un espeto si n'el olla unha moza.

PANCHO.—Vean, tiña un compromiso e quedei en voltar cedo... E mais sintino, ¿cómo no? porque o adro da irexa está fervendo d'animación. Vir, vinme no millor.

TIO XAN.—Cando todol-os gatos escomenzan á seren pardos. Boeno, hom, e pode que viñeses

por un compromiso ou por unha que se queira comprometer.

PANCHO.—¡Qué va! Palabra de caballero. E unha cousa formal. E ben que m'amoca. Porque cand'un chega canso...

TIO XAN.—S'è com'a tí, descansa *andando a galas*. Pois outros negocios non chos conezo.

PANCHO.—Sempre vosté c'o-retrouso malicioso.

TIO XAN.—Si ti non fixeras mais que falar com'eu fago. Pro tí con paroliña á secas non te entendes. Cada día a sua moza nova. Ben din ali que na variación está o gusto.

PEDRO.—(que estivera á parolar con Don Ramoncillo). Na variación e no outro, Tío Xan.

PANCHO.—Déjense ya de relajito, caballeros.

TIO XAN.—Repitoche que mentres non se fai mais que falar...

PANCHO.—Va; que inda rompe unhas mangas si se cadra. Está moi rufo.

TIO XAN.—En mín xa todo ch'é de lingua...

PEDRO.—Deixe ôs mozos en paz, tío Xan; cada tempo quer o seu.

TIO XAN.—Pro si estes condanidos d'americanos, entr'os que o meu neto chouta com'un galo novo—dod'a quen-o consinte—, teñen corrompida a aldeia. Hai que oír ô Abade. As rapazas por mor d'eles visten do millor; mesmo com'as señoritas da vila; tinguen as fazulas con vermellón, tran medias, seique de seda, mais transparentes que teas d'araña, abofé; cheiran que revolgen á Colonia e pacholi inda que un pase á duas légoas arredado

d'elas, e non pensan sinón en beilar eses bailes tan apreixados que dan noxo... A un labrego, inda que sexa honrado e traballador e bô, despréciano... (con bulra). ¡Xa se vé! Queren ôs do «cômo nó» y-o «qué va», i-os do «che, qué esperansa»... Túrranlles os americanos. E as turradas ¡parveironas! son elas... Nos meus tempos...

PANCHO.—Tá bueno, viejito. ¡métele candela!

PEDRO.—Non, n'iso haber hai algo de certo.

TIO XAN.—E non ha de habere, Pedro. O que é eles, vosoutros, (a Pancho), os que vades á América, moito falar d'instrucción e de coltura e do demo maor que vos oupe, moito fundar escolas... pra pôr logo ô rente un salón de baile. E iso seravos moi americano, pro d'esa civilización con guateque e matinées bailabres pol-o medio, «a todo meter», como decides vosoutros na vosa cháchara, nin galega nin castelana, abofellas, búlrase este probe vello sin letras, que non saíu do chan onde naceu. ¡Ai ter ten moitísima razón o Sr. Abade cando fala d'estas cousas.

PANCHO.—Que se lo cuente al ama. Lo que quieren los curas es que haiga inorancia pa dominarlos a ustedes.

TIO XAN.—Ai, Panchiño, á min aínda non me dominou ninguén pol-o d'agora. E mais lévome ben c'o abade. E o sere rebelde téncheme custado bôs disgustos. En troques, vosoutros, a maioría dos americanos con tod'o voso palique, si vos pasa a man pol-a hobreira un cacicón calquera... ¡Home, si hastra pr'os Comités das vosas sociedades

d'instrucción elixídel-os señores que nos amolan
os probes.

PANCHO.—Usté no sabe de estos asuntos, tío
Xan, que no le son cosas de choteo.

TIO XAN.—Non, hó, non; pro eu sin saber
tod'o que vosoutros sabedes, non fago o que fague-
des vós. E vel-ahí como hai algo mais que a vosa
destrución no mundo.

PANCHO.—Qué es eso de *destrución*, com-
padre.

TIO XAN.—A instrución, ou como se diga, que
a maoría dos americanos traguedes eiquí.

PANCHO.—Y que haiga que oir estas cosas!
La culpita es nuestra ¿cómo no?... Así se nos
agradece acá lo que hacemos pa redimirlos de las
tinieblas de la inorancia.

TIO XAN.—Pro Don Ramonciño está moi ca-
lado desque chegou cabo de nós.

DON RAMONCIÑO.—¿Qué quere? Enantes xa
falara d'abondo.

TIO XAN.—Pois vosté aínda podía axudarme,
abofellas.

DON RAMONCIÑO.—Non precisa axudas, tío
Xan, que vosté, sendo analfabeto, discorre millor
e abrangue mais senso moral e pedagóxico que
outros que teñen fachenda d'ilustrados.

PEDRO.—O tío Xan e un filósofo rústico.

DON RAMONCIÑO.—Que son os mellores.

PANCHO.—Míreme eso; todos contra mi acon-
chabaos.

DON RAMONCIÑO.—Contra vosté, non, Pan-
cho; contr'o formento desleigador é antipatriótico

que moitos dos que veñen das Américas espallan pol-as nosas aldeias, co'a mesma inconscenza con-que o ar leva o polen d'algunhas árbores. Vostedes coidan que o mundo ensiña, e o mundo non ensiña nada, se un non leva dentro de si un espírito axeitado pra recollel-as ensiñanzas alleas. Houbo filósofos que sin saíren do seu chan nativo, fixeron revolucións mundiaes. Os conecimentos son coma etiquetas d'un baúl que percorre moitas terras si non hai base pra aproveitál-os. E como vostedes non teñen xeneralmente esa base, que é a persoaalidade, a resistencia á despersoalización, hastra o espírito lles zugan aló na América; e por iso cando volven á Galicia de temporada ou retirados dos negocios, somentes saben falaren d'asuntos americanos, comparando sempre o d'aquí c'o d'aló, c'un senso de desconecimento da realidade, que fai ríre. Son corpos sin alma paseiando pol-os xardís ou pol-as salas dos casinos das vilas e pol-as estradas das aldeias: procesión de corpos vivos; corpos en pena... Verdadeira compañía contr'a que os enxebres temos que facer os círculos tradicionaes pra defendel-a Terra dos seus exotismos postizos.

PANCHO.—Pro nós entón somos nemigos de Galicia?

TIO XAN.—Non, sodes com'aqués amigos que din tiña Benito.

PEDRO.—Déixeos, tío Xan, á eles.

DON RAMONCIÑO.—Vostedes Pancho, xa llo dicia cando viñamos camiñando pr'aquí, son amigos de Galicia, cheos de boa intención, de nobre

vontade, que si lle fan mal ás veces, é sin se decataren.

PANCHO.—Logo ¿cómo no? unhos inorantes.

DON RAMONCIÑO.—Si quer, trabucados. Vostedes, por lei fatal da vida, que fai que o que non ten unha cousa cubice tela, como saíron d'eiquí sin instrución, sinten nas Américas un culto fetichista pol-a instrución. Fan da instrución pol-a instrución un Dios. Eu non digo—libreme Deus—que o Novo Continente sexa o «Continente estúpido» de que falou Baroja, mais América inda áchase moi lonxe de merecer o conqwerimento da hexemonía espritoal do mundo. Aquelo inda si é, n'algures, pouco mais que un vertedeiro do sobranche europeo de todál-as razas. Como un saldo do que non ten axeitamento na Europa. Non pode ser, pois, pol-o d'agora, escola doada pra esculpir almas novas. ¿Cómo non nos temos de rir, por iso, de vostedes, cando'n'algunhas d'esas revistiñas americano-galegas, que somentes sirven pra exprotar a vanidade dos ricos emigrados, falan vostedes c'un senso xa vello, propio do século pasado, da instrución, tomándoa por panacea universal, crêndo á ollos pechos inda n'aquelo de que «quen funda unha escola pecha un cárcce».

PANCHO.—E iso é certo, ¿cómo non?

DON RAMONCIÑO.—As esperencias da vida, din outra cousa. Os mais canallas i-os mais pillos, non son xeralmente os analfabetos, non. O apachismo da moral está no intelectualismo. Os arribistas despreciabres, os trãnsfugas, ácháñse entr'os que saben d'abondo. Ben o dixo Inacio de

Loyola no estatuto da sua orde... Voste léu o *Quixote*? Pois aquél Sancho sin letras, rústeco, que governa a insula Barataria sabiamente, honradamente, coma non'a gubernarian estes gobernadores abogadiños d'oxe, é un simbolo do que val a instrución «a secas». A instrución sin unha educación axeitada ós costumes de cada terra, sin un senso moral, falla d'esprito relixioso, se non perxudica, pouco favorece... ¿Ou a immoralidade é a coltura? Porque vostedes, os americanos,—falo en xeneral—mais cultos ó parecer que os nosos labregos, ben di ó tío Xan é ben di ó abade, son'os que corrompen ó país... Y-eu, e vosté, mais nos fiamos, se cadra, da palabra de un petrucio labrego analfabeto que da palabra d'un americano con letras ou d'un señorito culto, tanto en negocios espritoaes coma materiaes.

PEDRO.—¡Cánta razón ten Don Ramonciño!

TIO XAN.—E él fálache coma un libro. Quén sabe por iso...

DON RAMONCIÑO.—Para esto non fai falla saber, amigos; éstas sonlles cousas de senso común. Y-eu digo que nos nosos labregos, sobre todo nos vellos, inda que cada vez menos, por mor das malas influencias, dos cativos exemplos de fora, consérváronse hastra o d'oxe a moralidá y-a nobreza propias da raza, que compre encaular enantes que s'esmorezan e perdan de todo. E as escolas do Estado i-as vosas escolas veñen trillando e roendo hastr'as derradeiras raíces d'esa tradición enxebre.

TIO XAN.—E qué dis á iso, Pancho?

PANCHO.—Tanto tendría que decire... pero me largo ahorita, que me demoré más tiempo del debido. Ya se me hizo tarde, vea...

TIO XAN.—Vaite, vaite logo, hó.

PANCHO.—Hasta siempre, caballeros. (vaise).

PEDRO.—Adiós, Pancho.

TIO XAN.—Vai servido. E que salla ben o choyo... (berrando) Estás como has d'ire... soio che falta o dente d'ouro.

PEDRO.—¡Si houbera moitos como vosté, don Ramonciño!

RAPAZ.—(que sai da taberna pra recollet-os vasos). Vostedes chamaban?...

TIO XAN.—Ai home, non. Eche agudo o rapáz... Pro mira, xa que viñeches sin te chamare, tráinos un xarro de viño. ¡Un día é un día!

PEDRO.—Pra min non.

TIO XAN.—Un gotiño haio tomare... Pedro. E vosté, D. Ramonciño?...

DON RAMONCIÑO.—Gracias, gracias, tío Xan. Pra oxe abondoume o que bebin na romería.

TIO XAN.—Un pouco cerveza, siñore.

DON RAMONCIÑO.—Non, xa sabe que cando quero...

TIO XAN.—Non lle porfio, logo. Boeno, hó, pois tráime á min outra cunca, inda que non sexa senón por non perdel-o tempo ¿sabes? Non che me gusta darlles un axe ós rapaces.

RAPAZ.—¿Duas, logo?

TIO XAN.—Duas, neniño. (Ó rapaz entra na taberna).

DON RAMONCIÑO.—Esto áchase ben solitario.

PEDRO.—Cáseque ninguén deixou de ire á festa.

TIO XAN.—Agora escomenzan á tornare. Xa acolá ben familia.

DON RAMONCIÑO.—O dia non poido estare millor. Estivo á xeito.

PEDRO.—Un serán moi fermoso.

DON RAMONCIÑO.—Chega xente, chega.

TIO XAN.—Xa o dicía eu. ¡Cale! ¿Y aqueles quénos son?

PEDRO.—Pol-as trazas, parécen-os seus netos e...

TIO XAN.—Ai, hó, sei que tés razón. Sonche os meus netos, abofé, e un señoritingo amigo do «Chuchín», d'aló da vila, que ven pasar uns días á nosa casa. Diol-os cría i-eles s'axuntan. Parez-me que l'ouvin que estuda en Madrí... Falar fala pol-os códebos e pra todo ten un chisté. O castrapo ráxao que é un gusto. Non semella ser galego, así Dios me salve... Elles o mesmo.

Os mesmos, CHUCHÍN, TETÉ e LOIS (éste é un rapáz pinoca, vestido á derradeira moda)

CHUCHÍN.—Miren, allá está el abuelo con Pedro y el doctor. ¡Buenas tardes, cabayeros!

TIO XAN.—Boas, neno.

DON RAMONCIÑO.—Hola...

TETÉ.—Aguardamos acá á los viejos, ¿no? (a Lois).

LOIS.—Cómo tú quieras, Teté. Tú mandas y yo obedezco. ¿No sabes que me tienes chalaíto?

TETE.—Gracias. ¡Qué galante! Oye, Chuchín,

vamo a sentarnos un ratico acá. (Séntanse n'un banco de pedra alonxado dos outros). Un banquito delicioso

LOIS.—Este banquito, Teté, es un banco que vale para mi más que el hispano americano. (Parolan como namorados).

TIO XAN.—¿E papá e mamá?

CHUCHÍN.—Ahoritica llegan. Papaíto no sé que tiene. Pasó el día tristón. ¿Qué será eso, dotor?

TIO XAN.—El facería algún abuso e enfermía, hó?

DON RAMONCIÑO.—Quizás le fatigue la caminata, sobre todo si comió algo más de lo usual.

CHUCHÍN.—¡Que vá! Si apenas probó alimento! Nos veía reír a todos y el naitica: siempre callado y serio... como preocupado... Nosotros, sí, nos hemos divertido lindamente.

TIO XAN.—Moito, ¿eh?

CHUCHÍN.—(Ríndose). *Moito*. ¿Cómo no? Con aquél (senalando á Lois), no hay mal humor posible. Ah, y mire, dotor, voy a tener el gusto de presentárselo. ¡Luis! Has el favor, chico.

LOIS.—¿Qué?

CHUCHÍN.—Ven acá un ratico. (Lois érguese paseniño e vai ond'o chaman).

TETÉ.—(Sola). Ahora que estábamos conversando tan de sabroso... ¡qué salasión!... ¡Ay, gracias a Dios que tengo una simpatía n'este triste país!

CHUCHÍN.—El dotor, de que ya yo te he hablao. Luis Pérez, estudiante de Leyes en Madri.

DON RAMONCIÑO.—Moita satisfacción... ¿É do país, galego...?

LOIS. —Si, si señor. De la villa. Allí me conoció Chuchín, y tuvo la amabilidad de invitarme á pasar la fiesta con él. Esto es muy bonito. Estoy encantado de la vida.

DON RAMONCIÑO. —¡Gústalle!

LOIS. —El paisaje es bestial, estupendo. Claro, para cuatro días de verano, que en invierno con la molesta lluvia de Galicia, pa el gato.

TIO XAN. —(A Pedro). Cata, tí oyes, di qu'al-deia pr'ô gato. El sí qu'é cuspido nun micho lambido.

DON RAMONCIÑO. —Todo o fai o costume.

LOIS. —Pues figúrese usted, yo acostumbrado a la vida de Madrid; visto el Palas, Maxin's, Parisiana; conociendo la alegría de la *Bombi*, en estas fiestas de aldea...

TETÉ. —(que sigue no banco). Esos salaos van a entretenerme a Luisín más de la cuenta.

DON RAMONCIÑO. —Sí, sí, sintese un estrano despois na sua terra e inútil pra servila... Como aquí non hai nada bestial... naturalmente, cada un no seu.

TETE. —Anque sea mala educación yo le llamo pa mi lado, vaya. ¡Chuchín! ¡Luisito!

CHUCHÍN. —Mira, llama Teté.

LOIS. —Pues á ver que quiere... Tanto gusto, señor... (Chuchín, Lois e Teté, rinse e falan).

DON RAMONCIÑO. —¡Vostédes viron parvo meirande? (a Pedro é ô tio Xan).

PEDRO. —Parez un cocullo esfólado.

TIO XAN. —Ou un pito en aceite.

DON RAMONCINO. —Estes señoritos das nosas

vilas, inda son piores pr'a terra que os americanos. Porque éstes non teñen o atenuante dos outros: éstes son imbéciles ilustrados, como revistas de modas. E os que viven en Madrí? Son os mais ridículos xeneralmente; porque con tod'a sua chá-chara resultan o mais provinciano do mundo. Cando veñen eiquí tratan de nos asombraren falando, como ese parvo, de *Maxin's, de Parisiana*, á boca chea, como si entr'os nosos labregos e mariñáns houbese moitos que non teñan na sua familia quenes, o mesmo que o que vai d'unha aceira á outra d'unha rua, non fosen á Londres, Hamburgo, Rotterdam, Liverpool, Nueva-York, etc.

PEDRO.—É certo. Pro os señoritos de Madrí, ben sabe que andan de folgazás, deprendendo chistes, ou limpiando as manchas das levitas dos politecos pra veren de conquistar un cárrego de zumezugas no presuposto á forza de dobregal-a espiña. Non sei si dicirei unha burrada: mas coido para mín, que pobo mais sin ouxeto que ese Madrí non-o hai na Hespaña.

TIO XAN.—Acolá ven meu fillo... Tardábame ben que chegara, abofé.

PEDRO.—E a señora ha vir cansa.

TIO XAN.—O pior é él, (indo ó seu encontro). ¡Ai, hó! E logo... ¿qué tes Pepiño? Disque non estás moi bó.

PEPE.—Hola, hola, viejito; yo nada ¡Ni se ocupe!

TETÉ.—Papaíto, acá estábamos aguardándoos.

CHUCHIN.—Caminan menos que una carreta del país.

CONCHA.—!Ah, mira los niños donde están! Pues éste nos ha dao un día de perros. (Ao tío Xan). Eso que su tierra le alegra. ¡Tierra más fatal pa mí! ¡Cuánto me tarda dejarla!

(Teté, Lois e Chuchín acercándose).

TETÉ.—¿Qué, mamaita, caminamos pa casa?

CONCHA.—Sí, andandico, niños.

CHUCHÍN.—(A Teté). Y mira que el viejo si-gue tristón.

TETÉ.—No crei que le hiciese tanto efecto, Chuchín. ¡Pobrecico!

CHUCHÍN.—Ahorita no tiene remedio. Ya me ha pesao...

CONCHA.—¿No vienes, Pepe?

PEPE.—Caminen ustedes. Yo quiero charlar acá un ratico con el dotor.

CONCHA.—Pues dame el brazo, Chuchín. Dé-jate a Teté con Luis. (Vanse).

TIO XAN.—E nós tamén iremos, Pedro?

PEDRO.—Imos logo, paseniñamente, tío Xan. Páseo ben, D. Ramonciño.

TIO XAN.—Si cadra, inda che nos colle pol-o camiño. Que a visita que vai facer, de contado a despacha, ben sei. (Váanse tamén).

DON RAMONCIÑO e PEPE

PEPE.—(Que ficará pensativo). Escoite, dotor, teño que falarlle.

DON RAMONCIÑO.—Iba ver un enfermo ahí adiante. Pro non teño presa. Diga.

PEPE.—Dotor, inda que non estou conforme

en moitas cousas con vostede, ispirame verdadeira confianza. Téñoo por un home serio e honrado.

DON RAMONCIÑO.—Gracias. ¡Pro ese tono! ¿Qué ocorre? Véxoo nervoso, acorado...

PEPE.—Quérolle faguer unha confidencia.

DON RAMONCIÑO.—Si coida que son merecente d'ela...

PEPE.—Cóidoo persoa digna... Inda que o seu nome anda misturado no que lle vou á dicire.

DON RAMONCIÑO.—Isto xa me intriga. Fale, Pepe...

PEPE.—¿Para que falar moito? Tome, doutor. Recibín oxe pol-a mañán esta carta. Está rubrada na vila.

DON RAMONCIÑO.—Unha carta,... o meu nome...

PEPE.—Faiga ó favor d'á lèrè.

DON RAMONCIÑO.—(Lé). *«Un buen amigo le advierte que su señora y D. Ramón, el doctor de esa aldea, se atraen mutuamente. Para disimular, su señora finge deseos de marchar a Cuba. Llévela pronto, aunque esto la contraríe. Se lo aconseja quien le quiere bien.—Un amigo».*

PEPE.—¡Dotor!

DON RAMONCIÑO.—(Dándolle a carta). ¿E vosté, que pensa? Terá espiado as miñas olladas na romería... Eseulcaría as da súa esposa... Cecais lle parecería que nos ollábamos, por que cando un áchase obsesionado por unha ideia, inda a cousa mais inocente, semella un indicio de culpabilidade...

PEPE.—Non, doutor, inda que espiéi non poiden decatarme de nada. Eu coido que todo isto é unha patraña, unha argallada, ou unha broma de ruín xeito.

DON RAMONCIÑO.—Ó pensar así, hónralle, probe amigo.

PEPE.—Eu sospeito, doutor, é acórame a sospeita... Caseque o vexo craro...

DON RAMONCIÑO.—¿Vé craro?

PEPE.—¿E vostede, non?

DON RAMONCIÑO.—¡Quero vere! ¡Quen sabe.

PEPE.—Logo pensa...

DON RAMONCIÑO.—Penso no que vosté sospeita.

PEPE.—¡Dios do ceo! Eso é pra mín pior qu'un parricidio... Porque vosté pensou nos meus fillos...

DON RAMONCIÑO.—Certamente. Pero non poña a cousa tan no serio... Reflexione... Fíxeronno, si o fixeron eles, non por aldraxalos á vosté i-á sua esposa. Facerianno, o procedimento é bárbaro, mais a intención boa, por traguérllle un ben á sua nai... Discúlpeos pol-os seus poucos anos... Unha chiquillada... ¡Como eles queren marcharen e Concha tamén, pra a terra onde nasceron! O egoísmo exaltado, que non a instrución, senón a boa educación moral refrena, foi o culpabre. Non facería tal cousa, por moito que sofrise, un labrego analfabeto do noso chán. Instrución i-educación moral lle non son sinónimos, como coidan vostedes.

PEPE.—Doutor, doutor, eu non sei que sinto... Eu sofro moito... Son un cadáver que anda.

DON RAMONCIÑO.—É, probe amigo, un cor-

po ó que volve a i-alma cando xa é tarde pra todo. Un home que resucita, cando a resurreución xa non pode ser fecunda... Anímese i-adiante que os seus o agardan...

PEPE.—Por meu pai, o probe vello, sinto forzas agora pra camiñar car'â chouza onde nascín... A miña vida xa non é vida!

Os mesmos, LOISA e MANOEL que voltan da festa traguendo roscas enfiadas nun bimbio

LOISA.—¡Cala! ¿Non ves, Manoel? Alí están meu irmán e Don Ramonciño.

MANOEL.—E sonche os mesmos, abofé, nena.

LOISA.—¡Boas noites nos dea el Señor! Ai, Pepe, ¿onde vai a familia? (acercándose).

PEPE.—¡Hola Loisíña!.. Van diante. Eu quedeime rezagado porque tiña que falar c'o dotor. Seguíde. Logo vou.

LOISA.—¿E non quéres unha rosca da rome-ria? ¿Nin vosté Don Ramonciño?

PEPE.—Non, gracias.

DON RAMONCIÑO.—Que vos aproveiten, rapaces.

LOISA.—Hastra logo, entón.

MANOEL.—Páseo ben, Don Ramonciño i-a compañía.

DON RAMONCIÑO.—Adiós, adiós. (Manoel e Loisa vánse).

PEPE.—¡Estes si que son felices! Evitar que o mozo de Loisa emigre, protexelos como tenciono facelo, é a millor obra que xa podrei emprender. Que se casen pra que nin a muller queira irse

d'eiqui nin él tampouco, nin os fillos sexan com'os meus fillos.

DON RAMONCIÑO.—Ben, moi ben. Proyeite ese ideal no porvir da súa vida, xa que non pode abranguer outro. Que a vida sin un ideal que a encha é despreciabre... E déixoo, qu'un enfermo —podería decir outro—m'agarda. Vou á miña visita, Pepe, (tendéndoll'a man), ánimo e non se abraie.

PEPE.—Gracias, doutor. Hastra despois ou hastra mañán.

DON RAMONCIÑO.—Hastra sempre. (Váise en dirección oposta á que levaron os outros).

PEPE.—¡Sólo! ¡Qué triste esta soedade! ¡pro canto mais triste a soedade entr'os meus! ¡Oh soedade da miña terra! ¡Oh miña soedade na familia qu'eu fixen!... ¡Meu Dios, meu Dios! Parez que me custa caro camiñar, pra ter que velos... ¡e non abofetealos! Boa foi pra min esta romaxe que tantas lembranzas da niñes me trai. Veño d'ela borracho, bébedo pro non de viño; ¡ogallá fora de viño!; borracho de xenreira, d'anguria... Todos rían oxe, todos... agás eu! (camiña paseniñamente co'a cabeza baixa).

RAPAZ.—Saíndo da taberna, logo de encendel-a lus que s'olla na fenestra; recolle ó servició da mesa. A noite pecha). E meus pais sin viren aínda. Vai á drento e saí de novo, pódose apoiado no lumiar da porta, asubiando).

(Óucense foguetes lonxanos, e cántigas de xentes que voltan da festa. Na dirección contraria é cerca, pouco despois: berros e saloucos).

RAPAZ.—Parez que berran, (ind'ó medio do ca-

miño i-alucando). Oyo laios... Cecaís algunha quimera... Pro corren cara aquí... E meus país non veñen, ¡teño medo!

MANOEL.—(Acorado, tremante). Ei, rapáz, ¿non está por aquí Don Ramonciño? ¿Non-o viches? Non debe andar moi lonxe. ¿E n'ó atoparei, Dios mío?

RAPAZ.—Es tí, Manoel. ¿E logo?

MANOEL.—¡Un home que morre!... Pol-o que mais queiras, anda, axúdame á buscalo.

RAPAZ.—Estou solo pra gardar a tenda.

MANOEL.—Pero ond'irá. Onde irá? Se soupera que me ouvia berraba por él.

RAPAZ.—E acolá non ven un home...?

MANOEL.—¿Onde? ¿Serayo? ¡D. Ramonciño! (berrando).

RAPAZ.—Ha de selo, que apura o paso.

MANOEL.—(indo ó seu encontro). ¡Don Ramonciño!...

DON RAMONCIÑO.—(Dende algunha distancia). ¿Quén me chama?

MANOEL.—Ai, gracias á Dios que é él. ¡Don Ramonciño, unha disgracia, unha disgracia tremendisima!

DON RAMONCIÑO.—¿Qué pasou? (chegando cabo d'il).

MANOEL.—Que á D. Pepe, señor, ô fillo do tío Xan, pillouno un automove, desque vostede o deixou. Debéulle ser cousa grave. Non da fala. Perdeu o sentido; deita sangue pol-a boca.

DON RAMONCIÑO.—Probe home.

MANOEL.—Eu vin no seu procuro.

DON RAMONCIÑO.—Pero tivo que ser preto d'aquí.

MANOEL.—Escoite, non sei si os laios da familia.

DON RAMONCIÑO.—Imos correndo.

MANOEL.—Imos, señor. Ah, pero mire, parezme que o tran ahí; tod'aquela xente...

DON RAMONCIÑO.—Pois que ch'empresten un farol na tenda.

RAPAZ.—(A Manoel). Veña por él que llo dou de seguida. (O rapáz e Manoel entran na taberna).

Chegan CONCHA e TETÉ, arrechegándose á Don Ramonciño, desfeitas de door

CONCHA.—¡Dotor, dotor, que desgrasia tan grande! (chora e salouca).

TETÉ.—¡Papaito estropeado por un automóvile! ¡Pobrecito papaito!

CONCHA.—¡Véalo pronto dotor, que acá lo traen hecho un muerto! (Chuchín, Lois, Pedro i-o tío Xan, tran á Pepe nos brazos, sanguiñento, cheio de fango e sin sentido).

TIO XAN.—Don Ramonciño, ó meu fillo morto ou cáseque morto... (Chega Manoel c'o farol).

DON RAMONCIÑO.—A ver, poñámol-o sobr'o tallo. Así... (Despois que está sobr'o tallo e os homes arredéanno, examinao. Todos ollando os seus xestos). ¿Pro como foi a cousa? ¿Quén veu ó atropello?

LOISA.—Ai, Don Ramonciño, vímol-o nós.

MANOEL.—Vimol-o Loisa e mais eu. N'un nisco estivo o que tamén nosoutros caisemos atropellados... Foi unha disgracia. Viña un carro

pol-a estrada; o carreteiro quixo afastar os bois. Non poido. Atravesáronse no camiño.

LOISA.—Eu berreille á Pepe que parecía camiñar moi distraído... Xa non era tempo. O *cháufer* tocou a bocina; berrou tamén... E botouse pr'a coneta, estropeando o automove, mancándose il, que aló queda sangrando...

MANOEL.—Cando chegamos cabo d'ele, xa Don Pepe non facía acenos de se movere. Deitaba sangue pol-a boca...

LOISA.—Logo inda abriu os ollos un momento, mesmo daba medo, e salajou con fonda pena, como cheio de dôre: ¡meus fillos!

MANOEL.—E xa non dixo mais-

CONCHA.—¡Pepín, Pepín de mi corazón! Tan bueno se acordó de sus hijitos que tanto le querían! ¡Pepín, Pepín! Yo voy loquear!

TETÉ.—Papaíto de mi alma! ¡Mamaíta! (abrazándose á ela).

TIO XAN.—¿Pero él non téñ vida aínda, Don Ramonciño?

PEDRO.—Non convén, sei que, abranguer moitas esperanzas, tío Xan.

DON RAMONCIÑO.—Para que engañal-os mais... ¡Ben o ven! Se non fose un cadávre estaría eu tan acougado?

CONCHA.—¿Qué?

TETE.—¿Vive?

DON RAMONCIÑO.—Xa non sofre...

TIO XAN.—¡Meu fillo, probe fillo!

DON RAMONCIÑO.—Consiguen ficar na terra, tío Xan.

CHUCHÍN.—Pero mi viejo papá, ha muerto?

DON RAMONCINO.—(Arredándoo un pouco do grupo, mentres Lois é Pedro, consolan ás mulleres). Lo mataron las malas mañas conque quisisteis llevarlo de aquí.

CHUCHÍN.—(Lívido). Dotor, ¿qué dise usté?

DON RAMONCIÑO.—Me enseñó vuestro anónimo cuando quedamos solos hace un rato. Le hizo sufrir mucho; pensando en él caminaba abstraído, y...

CHUCHÍN.—¿Pero él sospechara?

DON RAMONCIÑO.—Como yo.

CHUCHÍN.—¡Dios mío! Si no lo hasíamos por mal...

DON RAMONCIÑO.—Así quise que lo comprendiera. Por eso se acordó de sus hijos al morir.

CHUCHÍN.—¡Mamaíta no sabe nada!

DON RAMONCIÑO.—Nadie lo sabrá nunca más que vosotros y yo.

CHUCHÍN.—Gracias, gracias... ¡Pobre papaito!

TIO XAN.—Tranquilízate, meu neto. O Santo Cristo tan abegoso quíxoo pra él. Agora pensemos en leval-o pr'á casa.

PEDRO.—Hai que darlle aviso ó pedáneo.

TIO XAN.—Y-ô Abade.

PANCHO.—(Entrando). Compadre; ¡por mi madre! é certo: Acabo de sabel-á disgracia. ¿Ond'está? ¿Don Ramonciño, é cousa grave?

TIO XAN.—¡Morto, Pancho!

CONCHA.—¡Pancho, Pancho! ya ha expirado!

DON RAMONCINO.—E de quién era o automove?

PANCHO.—De Nogueiras, ese americano rico da vila.

DON RAMONCIÑO.—Parez unha morte simbólica... Foi pillado entr'o carro cantareiro, primitivo e fermoso, encanto das n'osas corredoiras, i-o automove exótico, que ven d'América e se mercou con cartos da emigración. Agora, xa son libres, señora, pra marcharen á sua terra.

TETÉ.—Ahora si que nos podremos ir mamáita (saloucando).

CHUCHIN.—Pero no alegres, como ambicionábamos, sinó tristes.

CONCHA.—(Xuntándose ós seus fillos). ¡Mis hijitos!

DON RAMONCIÑO.—Agora, Pancho, o capital do galego todo ficará en Cuba. Perdéuse pra terra c'o home.

PANCHO.—Si tan siquera deixase mercada a chousa pr'a sua irmá...

DON RAMONCIÑO.—Hastra ese niño d'amor enxebre se desfixo.

(Ócense cantigas dos romeiros ó lonxe).

A i-alma da terra canta e trunfará... ¡Un cadávre mais ou menos que importa á Terra!

CAI O PANO

Na Cruña. Día da festa do Nadal de 1920.

Anton Villar Ponte

A OS NOSOS LEUTORES

Jamais se fixo na Galicia un alarde editorial como o que supón a publicación do número que tedes á vista. «CÉLTIGA» non acouga pra dar á os seus leutores o millor do milloríño da nosa literatura galega contemporánea. Por moitos que sejan os sacrificios, «CÉLTIGA» está disposta á realizal-os, sin outra mira que a de servir á Terra e á os seus leutores.

E non abonda c'ó isto. Á lista de colaboradores, de pintores e de dibujantes que figuraban nos dous números ja publicados, hai que engadire os nomes que figuran no número de hoje: Jaime Prada, ben acretado ja pol-os seus graciosos deseños de «Vida

Gallega»; Valentín Castro: un pintor ferrolán que ja é algo mais que unha esperanza, gran namorado da nosa Terra; e Bello Piñeiro, un dos artistas mais cultos e mais enxebres da Galicia, que ha faguer unha verdadeira revolución na arte da cerámica galega.

Por outra beira, estamos en tratos cō gran Sotomayor e nos atopamos dispostos, incruso, á que nos fagan as tricomías e reproduciós na Ingraterra, pra qu'estas atópense á outura dos firmantes dos nosos dibujos. Na colaboración literaria tamén queremos outer novos e prestigiosos colaboradores: entre eles D.^ñ Fuca Herrera e Garrido, Fernández Mato, Fernández Flórez, Eladio Rodríguez González, Ribalta e outros.

«CÉLTIGA» está sendo o mais grande éisito literario de Galicia. Abonda con decire que o número primeiro esgotouse completamente e que, aínda duplicando a tirada, vai pol-o mesmo camiño o número 2.

Ademáis da revistiña, a nosa Editorial leva ja publicadas duas obras, y-está faguendo gestiós pra pubricare «Trebón», do Sr. Cotarelo, e que tanto éisito conqueriu en Compostela e na Cruña. Ajiña, ademáis, faremos a publicación do primeiro vocabulario castelán-galego, con mais de 10.000 voces e con moitos modismos e verbas mariñeiras.

Temos corresponsaes en toda Galicia, Madrid, Barcelona, Valladolid, Portugal, Brasil, La Habana, Bós Aires, Nova-York e París y-estamos en tratos con moitas gentes pra que non haja recuncho do mundo onde non chegue a nosa publicación e os nosos libros.

Todo canto de novo e intenso pubríquese na nosa fala, precuraráse que seja recollido por «CÉLTIGA».. Si o favor que vos, leutores, nos prestades, sigue na mesma forma que até agora, a nosa publicación millorará ajiña o seu formato, publicándose en papel especial, sin trocal-o prezo.

E nada mais pol-o de hoje. «CÉLTIGA» ten de serê, e será, a pubricación necesaria pra todol-os galegos. E ademáis, a preferida dos anunciantes, non soilo pol-a nosa tirada. senón porque ninguén na Terra fijo o labor de porpaganda que nós imos realizar.

A Redaución.

Rugas Mineiro-Medicinaes

:: Bicarbonatado-Sódicas ::

MONDARIZ

Fontes de GANDARA e de TRONCOSO
(PONTEVEDRA)

**As mais alcali-
nas da Hespanha**

PROPIEDAD dos
Sres. Fillos de Peinador

Romero Irmãos

Armazém de ferretería, vidros, pin-
uras, ferros, azeiros, ferramentas,
sulfato de cobre, carburo de calcio, etc.

Os mais importantes e sur-
tidos da comarca. Proveedores
dos Arsenaes.

O FERROL

Vda. e fillos de Pedro Fernández

Armazém de maquinaria
e materiaes eléctricos

Encárgase de toda crás
de instalaciós do ramo

Canalejas, 91.

Ferrol.

EDICIÓS DE :::::
"CÉLTIGA"

ALÉN

Comedia do Jaime Quintanilla

PREZO: 2 PESETAS

MAL DE MOITOS

E

TRATO A CEGAS

PARRAFEIOS do Charlón
e mais do Sánchez Hermida

PREZO: 1'50 PESETAS

VÉNDENSE EN TODAL-AS
LIBREIRÍAS DE GALIZA

Xulio F. Couto e C.^a

FERRETEIRÍA E BAZAR

Baterías de coziña. Linolios. Xo-
guetes. Cadros e molduras. Artigos
pra regalos, etc.

Real, 133 e 135 - FERROL

Saturnino Montalbo

Images e ouletos d'eirexa. Planos
e pianolas. Optica. Pratearía, mostrei-
ria e xoveiría. Artigos fotográficos,
de caza, de viaxe y-sport. Thermos.
Gramófonos e discos. Música e ins-
trumentos musicaes.

COCHES PRA NENOS

Rua Real, 117

Ferrol.

RAFAEL E VICENTE

COMERCIO DE TECIDOS

XASTREIRÍA CIVIL E MILITAR

TODO NOVO —*— CANALEXAS, 77
FERROL

LEA VOSTÉ

TEORIA DO NAZONALISMO

Por VICENTE RISCO

ABRENTE, (VERSOS)

Por VICTORIANO TAIBO

VENTO MAREIRO (VERSOS)

Por RAMÓN CABANILLAS

DO ERMO, (VERSOS)

Por NORIEGA VARELA

DOCTRINA NAZONALISTA

Por RAMÓN VILLAR PONTE

